

The background of the cover is a classical painting depicting a coastal scene. On the left, a large, weathered stone column stands prominently. In the middle ground, a series of classical columns form a colonnade along a cliffside, overlooking a body of water. The architecture is ancient, with some ruins visible in the distance. The sky is a soft, hazy blue, and the water reflects the light. The overall mood is one of historical grandeur and melancholy.

VICTOR RIZESCU

ESEURI DESPRE
POLITICA MEMORIEI
ACCENTE ȘI RECALIBRĂRI ANIVERSARE

Victor Rizescu

Eseuri despre politica memoriei

Accente și recalibrări aniversare

Victor Rizescu este conferențiar la Facultatea de Științe Politice a Universității din București, cu studii de Istorie și de Filozofie la Universitatea din București, la Universitatea Central-Europeană și la Universitatea Oxford și cu un doctorat în Istorie de la Universitatea Central-Europeană. Predă subiecte de istorie comparativă, sociologie istorică, istorie românească și teorie politică, iar cercetările sale în curs se ocupă de relația dintre tipare ideologice și politici publice în istoria României. Publicațiile sale cuprind cărțile *Ideologii românești și est-europene*, București, Editura Cuvântul, 2008 (coord.); *Tranziții discursive. Despre agende culturale, istorie intelectuală și onorabilitate ideologică după comunism*, București, Corint, 2012; *Ideology, Nation and Modernization: Romanian Developments in Theoretical Frameworks*, București, Editura Universității din București, 2013; *Canonul și vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice românești*, București, Editura Universității din București, 2015; *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, București, Editura Universității din București, 2018; *Statul bunăstării pe filiera românească. Fracturi ale dezvoltării și rupturi ale memoriei*, București, Pro Universitaria (sub tipar).

Victor Rizescu

Eseuri despre politica memoriei

Accente și recalibrări aniversare

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
RIZESCU, VICTOR
Eseuri despre politica memoriei: accente și recalibrări aniversare /
Victor Rizescu. - București: Neverland, 2020
ISBN 978-606-8390-80-2

32

Redactor: *Ciprian Radu*
Concepție grafică: *Vlad Pătruță*
Tehnoredactor: *Liviu Crăciun*

Toate drepturile rezervate. Niciun fragment din această lucrare și nicio componentă grafică nu pot fi reproduse sau transmise, sub nicio formă și prin niciun mijloc, electronic sau mecanic, inclusiv fotocopiare, înregistrare sau prin orice sistem de stocare a informației, fără permisiunea editorului.

Ediție publicată de Editura NEVERLAND

Copyright © 2020

Coperta 1

(Thomas Cole, *The Course of Empire: Desolation*, 1836)

Cuprins

Introducere.....	7
Despre recalibrarea accentelor în jurul unei aniversări	11
Principiile wilsoniene în lumina unui secol de evaluări.....	15
Politica memoriei între stânga și dreapta.....	19
Elitele și masele: o reconsiderare din unghiul Centenarului	23
Femeia-ministru: o retrospectivă cu înțelesuri adiacente.....	27
Când mămăliga explodează, sau corectitudinea politică și demersul nuanțării	31
„Ciuma roșie” în lumina „neoioabăgiei”: o conexiune antiritualică ?.....	35
Renașterea religioasă și virtuțile înapoierii	39
Marea catedrală: un proiect cu orizonturi schimbătoare.....	43
Turtucaia și Mărășești în lectura populistă a unui tehnocrat.....	47
Heterosexualitatea și istoria comparativă.....	51
Confuzia limbilor sub zodia noului populism	55
Anticorupția procedurală și memoria democrației.....	59
Addenda	
Tipare comparative	65
Marxism, excentricitate și relevanță.....	72

Introducere

Către sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, experții de la Londra, Oxford și Cambridge, laolaltă cu confrății lor din mediul jurnalistic specializați în comentarii asupra reconfigurărilor geopolitice, preconizau că reconstrucția postbelică a continentului european avea să aibă loc pe baza colaborării dintre Imperiul Britanic și Uniunea Sovietică, Statele Unite urmând să joace doar rolul de factor ponderator. Se număra printre ei Hugh Seton-Watson, al cărui nume mai poate fi regăsit în paginile următoare.

Într-adevăr, întâlnim acest mod de gândire în cartea sa *Eastern Europe between the Wars, 1918-1941*, scrisă la Cape Town și la Cairo - două locații de mare importanță strategică ale structurii imperialiste din jurul Regatului Unit - pe parcursul primilor ani ai conflagrației și aproape încheiată înaintea revirimentului militar de la El Alamein din octombrie-noiembrie 1942, pentru a fi publicată cu minime adaosuri și revizuri în 1945. Ea avea să fie consacrată ca o placă turnantă a fluxului de producție bibliografică inaugurat în același mediu în modul cel mai caracteristic de către predecesorul patern al autorului, R.W. Seton-Watson, încă din vremea primelor reflecții avansate de cel din urmă asupra problemei naționale din regiunea est-europeană - în 1907, sub titlul *The Future of Austria-Hungary and the Attitude of the*

Great Powers -, dar mai ales după înființarea de către el a instituției *School of Slavonic Studies*, în 1915. Faptul că numita inițiativă instituțională a avut un caracter cvasiconjunctural, fiind menită să îi asigure o slujbă londoneză temporară exilatului de atunci Tomas Masaryk, își dezvăluie semnificațiile atunci când ne gândim la felul cum *The Spirit of Russia* a viitorului președinte cehoslovac – încetățenită astfel în engleză în 1919 și concepută inițial ca o contextualizare a lui Dostoievski - avea să fie recuperată mai târziu în cadrul aceluiași canon ce include *The Russian Empire, 1801-1917*, din 1967, a celui de-al doilea Seton-Watson.

Rememorând toate acestea în epoca *Brexit*-ului, nu ne putem mulțumi cu observația că lăcașul de conciliabule est-europene fondat sub zodia improvizației de prietenul lui Masaryk s-a arătat a fi tot atât de longeviv și respectabil ca focar al învățământului și culturii pe cât s-au dovedit de nefondate speranțele fiului său în legătură cu perpetuarea influenței mondiale britanice în stilul paternalismului maiestuos victorian. Nu e destul nici să remarcăm că ierarhia planetară cu conducere americană impusă vertiginos în orizontul lumii bipolare, înrădăcinată pe fundalul decolonizării și consolidată prin eșecul sistemului sovietic se pregătește și ea să cedeze locul unei ordini încă neclare a multipolarității, și nici măcar să contemplăm felul cum limba comună a celor doi hegemoni succesivi nord-atlantici devine tot mai problematică în calitate de simbol și liant al identităților colective elaborate între granițele lor, pe măsură ce este difuzată pretutindeni și diseminată în profunzimile tuturor societăților (fiind expusă și metisajului multicultural în spațiile naționale respective).

Se mai impune și să medităm asupra faptului că înseși tiparele demersului de cartografiere și elucidare a universului social global în spirit comparativ, forjate în epoca evocată la început, incluzând spațiul Europei de Est ca teren privilegiat de testare a enunțurilor generalizatoare și lucrările menționate ca repere esențiale ale exercițiului intelectual în cauză, au suferit alterări pregnante pe parcursul ultimelor decenii (fie și după ce au dovedit o impresionantă rezistență la uzură pe întreaga perioadă a Războiului Rece). Ultima constatare ne face să ne întrebăm, însă, dacă am reușit să depănăm într-o măsură convenabilă implicațiile românești ale vechii paradigme - ajunsă într-o fază de suficientă cristalizare, cum spuneam, chiar atunci când instaurarea comunismului făcea imposibilă conștientizarea și asimilarea ei autentică pe plan local -, înainte de a ne însuși deprinderile corespunzătoare celei în curs de constituire.

Eseurile reunite aici au ca punct de plecare un efort reînnoit de a descâlci perplexitățile memoriei colective din România de după comunism, desfășurat prin apelul de așezare a dialogului cu trecutul pe bazele încadrării comparative adecvate și ale sistematizării conceptuale consecvente. Matricea de unde se desprind este o carte din 2015, cu titlul *Canonul și vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice românești*. Tezele ei se regăsesc rezumate - și cumva depășite - în capitolul „Historical Canons and Eccentric Voices: a Typological Approach to Romanian Ideological Development”, din *Ideology, Nation and Modernization: Romanian Developments in Theoretical Frameworks* (2013), iar rudimentele lor pot fi întâlnite într-o mai veche antologie comentată (*Ideologii românești și est-europene*, din 2008). Citate

laborios în intervențiile indicate, direcțiile și curente de interpretare istorică inițiate în epoca celor două generații de studioși comparatiști amintite mai sus trebuie înțelese de această dată ca (mai ales) implicite, dar fără doar și poate ca atotînvăluitoare.

Altminteri, prilejuite fiind de centenarul revoluției ruse din 1917, apoi - în cea mai mare parte - de cel al unirii românești de la 1918 (acesta din urmă venind împreună cu invitația la o reflecție mai amplă asupra înțelesurilor unui „secol de istorie”), articolele din tronsonul principal urmează îndemnul lansat mai demult, în textul intitulat „Tipare comparative” și reținut în Addenda, de a racorda exercițiul de relectură a trecutului în cadre veșnic schimbătoare la întreprinderea de diagnosticare a prezentului. În virtutea convingerii că, în locul unde trăim, maladiile sociale cu circulație universală nu pot fi corect identificate atâta timp cât nu le sunt explicate simptomele în idiomurile culturale ale contextului, strădania de înrădăcinare armonică a preferințelor democratice afișate de societatea românească post-comunistă în țesătura simbolurilor sale istorice este tratată aici ca o precondiție pentru a aborda într-un limbaj inteligibil transformările în curs din orizontul democrației generice. Aflate în continuă schimbare, reperele favorite ale celui de-al doilea demers se cuvin invocate, desigur, cu mai puțină nostalgie decât cele care au prezidat cu precădere asupra celui dintâi.

Despre recalibrarea accentelor în jurul unei aniversări

Dacă miza îndemnului de a medita în 2017 asupra învățămintelor lui 1917 este cea de a clarifica natura implicațiilor ireversibile, a sedimentelor nefaste și a reverberațiilor funeste ale ciclului istoric încheiat în 1989-1991, atunci cu siguranță că nu este doar un exercițiu de pedanterie să plasăm începuturile secvenței istorice în cauză acolo unde își află locul cu adevărat: în vara lui 1914, atunci când ruperea echilibrului geopolitic din epoca de aur a imperialismului a pus în mișcare dinamica radicalizării ideologice din al cărei flux - propagat în interacțiune cu faliile inegalităților structurale la scară mondială - s-au desprins atât derapajul leninist al revoluției din Rusia cât și reacțiile fasciste față de exemplul contaminant al acestuia, demarate în diverse locuri. Tot astfel, în măsura în care o asemenea reflecție nu poate evita să se raporteze cu precădere la efectele pe plan românesc și regional ale evenimentelor petrecute acum o sută de ani, în noiembrie, nu este cătuși de puțin un act de ritualism gratuit să amințim că expansiunea comunismului din anii 1943-1945 a avut mai puțin de-a face cu energia expansionistă intrinsecă a stalinismului decât cu nebunia atacului german asupra statului stalinist din 1941

(conjugată cu nebunia egală a atacului japonez asupra Statelor Unite din același an). E vorba despre corelații greu de ignorat într-un bilanț aniversar consacrat actului de debut al comunismului.

Aniversările - și cu precădere cele desfășurate în registrul doliului - au neplăcuta caracteristică de a predispune la îngustarea perspectivei, la ștergerea nuanțelor și la obliterarea ambivalențelor. Chiar dacă nu e cazul să abandoneze accentele de doliu, aniversarea românească a revoluției bolșevice le poate evita fără mari eforturi pe cele de litanie. Prin urmare, ea poate oferi o ocazie de lărgire a perspectivei în jurul evenimentului rememorat - în maniera sugerată mai sus -, un punct de observație privilegiat pentru a desluși nuanțe și un stimulent pentru efortul de a degaja ambivalențele factorilor dominanți ai ordinii sociale globale.

1917 a deschis o eră a extremismului. Însă deciziile politice înlănțuite după tiparul dominoului din 1914, responsabile în cea mai mare măsură pentru declanșarea dezastrului - compromițând astfel șansa democratizării line a simbiozei burghez-aristocrate de la începutul veacului XX -, au fost luate în ambianța arhaismului politic al cancelariilor imperiale central-est europene (ale Austro-Ungariei, Germaniei și Rusiei, după ordinea intrării în scenă). Extremismul s-a născut deci din matricea inerției, și nu doar a celei specific rusești. Ulterior, cel de tip comunist s-a metamorfozat el însuși într-o nouă mașinărie de perpetuare a inerției (sau de promovare a compromisului împins până la contradicție, de factură chineză). Atunci când îl privim în ansamblu, amintirea deceniilor sale de paralizie și marasm este mult mai puternică decât cea a

entuziasmului dogmatic și sângeros de început, iar moștenirile sale cele mai vizibile - cel puțin în părțile europene - sunt accentuarea decalajelor de dezvoltare, încâlcirea relațiilor sociale și pervertirea corespunzătoare a mentalităților. Lucrul e valabil până într-atât încât, odată cu trecerea timpului, a stărui prea mult asupra etapei revoluționare a experimentului comunist - fie și din respect pentru victimele ei - riscă să arate ca o încercare de a imprima o distincție retro unui peisaj dezolant. Dar, dacă inerția și subdezvoltarea sunt atributele definitorii ale fenomenului inaugurat prin asaltul asupra Palatului de Iarnă din Petrograd, nu e mai puțin adevărat că trăsăturile lor specifice se estompează, treptat, în peisajul nenumăratelor versiuni de eșec modernizator înlănțuite pe durata lungă a istoriei, așa cum e el reconstituit din unghiul urgențelor și preocupărilor contemporane - și pe baza unei tot mai consistente acumulări a cunoașterii comparative - în intervenții de felul celei a lui Daron Acemoglu și James Robinson din *Why Nations Fail*.

Capacitatea marxismului de a dezmoști conștiința cercurilor liberale și conservatoare în legătură cu problematica socială a fost dovedită - inclusiv în România - înaintea lui 1917, iar după acel moment unda de șoc a revoluției periferice a putut fi încorporată în acțiunea de articulare viabilă a statului bunăstării în diferite grade, în diverse locuri din afara spațiului sovietic, și apoi din afara extensiunii sale comuniste (cu cel mai mare succes în Occidentul extrem). Sub regimurile de inspirație sovietică, în schimb, legitimarea leninistă a revoluției întreprinse prin comprimarea etapelor, sub egida elitelor inițiate și în conformitate cu prezumția de

universalizare necesară a procesului astfel declanșat a constituit un cadru aparte de manifestare pentru ambivalența constitutivă a viziunii lui Marx. Balanța s-a înclinat aici în favoarea germenului totalitar al acesteia - deprecierea legalismului liberal ca ideologie de clasă burgheză în numele eliberării autentice prin dezalienare progresivă și dialectică - și în defavoarea multiplexelor sale valențe emancipatoare (ba chiar în paguba virtuților sale analitice). E greu de contestat că cea mai importantă provocare intelectuală a rememorării lui noiembrie 1917 va rămâne întotdeauna cea de regândire în orizonturi veșnic schimbătoare a încrucișării de sensuri și mesaje astfel pusă la încercare.

Conștiința publică a fiecărui loc înfățișează predilecții și tipare ale raportării la reperele istoriei universale mai mult sau mai puțin diferite de cele ale speciilor de discurs cu audiență maximă în aceeași epocă, la scara întregii lumi. La vremea când reflectăm asupra unui secol de la revoluția bolșevică din perspectivă românească, imaginea cu cea mai largă circulație globală a traumei comuniste românești, vehiculată în limbajul sobru al studiilor comparative, este cea referitoare la căderea lui Ceaușescu din cartea *Homo Deus* a lui Yuval Noah Harari (pp. 155-160 în ediția Vintage). În ce mă privește, îmi e greu să evit concluzia unei dezirabile recalibrări a memoriei noastre colective în rezonanță cu accentele acestei specii de raportare la marcajele simbolice ale istoriei mondiale.

Timpul, noiembrie-decembrie 2017

Principiile wilsoniene în lumina unui secol de evaluări

Printre lucrurile afectate de transformări succesive pe parcursul veacului scurs de la formarea statului național român, niciunul nu pare mai potrivit pentru a fi așezat în centrul unei retrospective decât însăși perspectiva dominantă pe plan internațional asupra formei politice generice a statului național.

Epoca de după 1918 a debutat în cheie wilsoniană, sub semnul convingerii că, acolo unde este posibilă, reconstrucția granițelor în conformitate cu liniile despărțitoare dintre națiuni nu poate fi decât o virtute a constituționalismului liberal și o parte constitutivă a democratizării. Chiar dacă procesul a continuat cam în aceeași manieră până după cel de-al Doilea Război Mondial, cu o nouă repriză de mare intensitate în epoca decolonizării, evaluarea sa după criterii liberal-democrate a înregistrat o altă curbă de evoluție. După ce prezumția armonizării neproblematică dintre liberalism - acționând ca set de principii și valori elementare asumate cvasiconsensual de curentele politicii moderne - și naționalism - înțeles ca deziderat fundamental de autodeterminare a grupărilor înzestrate, prin raportare la realități veșnic discutabile, cu o conștiință de sine corespunzătoare - se perpetuase fără a întâmpina

exigențele unei critici sistematice din vremea lui Mazzini până în cea a președintelui Wilson, o nouă viziune întemeiată pe ideea incompatibilității de esență dintre filozofia liberală și cea națională a prins contur în primii ani postbelici. Formulată atât cu accentele de stânga ale lui Karl Popper, cât și cu cele de dreapta ale lui Ludvig von Mises sau Friedrich Hayek, ea s-a perpetuat la rândul său, în cercurile academice occidentale și occidentalizate și în ariile lor de influență publică, până către anii de sfârșit ai Războiului Rece.

Chiar dacă a fost forțată cu precădere sub impactul dinamicii naționaliste a dreptei interbelice, a instrumentalizării valorilor naționale în zonele comuniste și a derivelor politicii desfășurate prin invocarea principiului național în Lumea a Treia, noua ortodoxie savantă a considerat că viermele extremismului este cuprins în fructul revendicărilor de autodeterminare colectivă într-o formă atât de acută încât să facă dezirabilă - și să consacre ca rezonabilă - eliminarea noțiunii de stat național dintre principiile de structurare a vieții democratice, cu implicația că dimensiunea națională a politicii moderne nu poate fi decât acceptată ca un rău necesar, un fapt conjunctural și o tehnică de ajustare a acelorași principii la realități schimbătoare. În plus, discursul despre virtuțile indubitabile ale solidarității de natură eminamente civică, ale asimilaționismului de tip *melting pot* și ale administrării diferențelor culturale de formulă *benign neglect* ca dispozitive adecvate pentru contracararea cercului vicios al politicii etno-naționaliste a primit un sprijin substanțial din partea analizei istorico-sociologice deconstrucționiste a identității naționale

în termeni generali, precum și a întrupărilor sale particulare. Dezvăluită a fi incoerentă din punct de vedere al pretențiilor de fundamentare abstractă, teoria statului național și derivatele sale radicale au fost prezentate și ca retorici consonante cu caracteristicile vârstelor intermediare ale modernizării, sortite să decadă în etapele ei avansate.

Prima parte a postcomunismului a cunoscut dubii recurente, deopotrivă locale și de circulație mondială, în legătură cu definirea constituțională a statelor reconstruite prin opoziție față de trecutul comunist în calitate de state naționale (indiferent dacă ea a fost asumată mai apăsător sau mai evaziv). Fără îndoială că supraviețuirea globală a ortodoxiei științifice și liberal-democrate descrise anterior a contribuit la aceasta, la fel ca și nevoia de recuperare și înrădăcinare a aceleiași înțelepciuni în țările regiunii. Am celebra centenarul Marii Uniri cu sentimentul adânc al juxtapunerii dizarmonice dintre crezuri conflictuale dacă filozofia respectivă ar mai ocupa și astăzi aceeași poziție dominantă ca până mai ieri.

Comemorarea lui 1918 are loc însă sub zodia unor substanțiale deplasări de accent în sfera reflecției despre definirea democratică a legăturii dintre politică și faptul național, ale căror acumulări, desfășurate cam pe durata ultimelor trei decenii, au dislocat din postura de zdrobitoare întâietate deținută o vreme în domeniu perspectiva construită cândva ca antidot al naivității naționaliste de secol XIX și al degenerării sale din perioada marilor confruntări dintre extremism, de la mijlocul secolului XX. Accentuarea diverselor specii de politică a identităților, în interpenetrare cu conflictul

politic articulat în jurul diferențierilor sociale, al clivajelor profesionale și al altor forme de delimitare și reprezentare a intereselor, s-a tradus printr-o relansare a identității naționale ca referință bine întemeiată și semnificativă a democrației liberale, dar și printr-o reconsiderare a zelului deconstrucționist având ca obiect natura și dinamica sa de evoluție istorică. Consacrat ca axă centrală a demersurilor menite să elaboreze structuri legislative și instituționale potrivite pentru administrarea multiculturalismului, naționalismul liberal promovat de Mazzini și Wilson în condițiile unei percepții incomplete a complicațiilor sale teoretice și practice a fost revigorat pe baza examinării critice consecvente. În orizontul viziunii astfel cristalizate, definiția națională a entităților politice se impune asemeni unei opțiuni legitime, de același ordin ca și altele posibile, cu corolarul că pot exista multiple topografii ale relației dintre organizarea de ansamblu a entităților în cauză ca state naționale și instituționalizarea permanentă a dispozitivelor pentru recunoașterea și protecția diversității culturale.

Timpul, ianuarie 2018

Politica memoriei între stânga și dreapta

Se știe că trecutul poate furniza vectori de orientare pentru prezent doar atunci când este interogată în lumina întrebărilor acute ale prezentului, dar nu și din unghiul prejudecăților și al reflexelor sale de gândire. Observația se verifică foarte bine în orizontul României de după comunism. Pe cât a fost de stăruitor efortul ei de a-și căuta repere în tabloul formelor sociale și în peisajul culturii naționale a epocii anterioare experimentului demarat în 1944-1948, pe atât a fost de dificil de construit în acest fel o ierarhie simbolică aptă să ne servească în mod autentic nevoia de orientare, eliberându-ne, adică, de erorile de perspectivă în loc să le consolideze. Confuzia persistă, și cu siguranță că invitația la reflecție mai adâncită asupra subiectului prilejuită de anul Centenarului nu poate fi decât o ocazie specială pentru a o contracara.

Puțină lume se îndoieste că procesul de autodefinire permanentă - și de cristalizare prin raportare critică reciprocă - a stângii și a drepteii de la noi este inseparabil de demersul inserării retrospective al fiecăreia din cele două curente în contextul precomunist. Întreprinderea menționată este însă afectată în mod persistent de faptul că ecranul despărțitor al interludiului de autoritarism

traumatic poartă el însuși o etichetă direct implicată în chestiune (aceea a stângii, firește). Rezultă de aici tentația la fel de persistentă de a căuta puncte de sprijin pentru tratamentul traumei în sfera vechilor voci, gesturi și simboluri ale dreptei. E greu să ne dezbrăăm de o asemenea înclinație, cu toate că indiciile erorii de perspectivă abundă, și ar trebui să devină tot mai vizibile cu trecerea timpului.

Suferim de pe urma etatismului, veșnic întreținut de presiunile înapoierii și acționând întotdeauna ca mediu propice al corupției, precum și ca factor de favorizare a devierilor de la procedurile democratice. Întruchipările de dată recentă ale interpenetrării perverse dintre politică și economie poartă, în mod inevitabil, însemnele matricei comuniste din care s-au desprins, de unde reflexul de a le căuta surse și antecedente în repertoriul politicii și al ideilor de stânga din toate timpurile și locurile, tratând avatarurile lor locale ca participante la un sindrom de extensiune globală. Dar presiunile invocate s-au corelat cu dinamica ideologică a diverselor contexte istorice și naționale în maniere variabile (cu determinări suplimentare generate de influențele geopolitice). În România de dinaintea comunismului, corelațiile nefaste s-au desfășurat sub egida dreptei, gravitând în jurul fenomenului de basculare a liberalismului spre aceeași zonă a spectrului ideologic. Falsificările edulcorate cu legitimare de dreapta ale parlamentarismului au fost însoțite de supralicitări autoritare aparținând tot familiei politice respective, iar încercările de a rupe cercul vicios au luat forma pledoariilor cu inspirație de stânga.

E de înțeles că asociem cu noțiunea de stânga tendința celui mai puternic partid al eşichierului de

a acapara statul în mod insidios. E contraproductiv să uităm însă că, până la supralicitarea carlistă - încadrată de altele, înrudite dar mai radicale -, românii cultivați și informați puneau semnul de egalitate între tendința în cauză și exigențele de ordine, disciplină națională și dezvoltare controlată promovate, cu o inconfundabilă rezonanță de dreapta, de partidul aflat sub conducerea Brătienilor (chiar dacă mulți dintre ei considerau că vicisitudinile situației internaționale impuneau ca numitele exigențe să fie acceptate cu stoicism, chiar împreună cu derapajele nutrite de ele). Odată ce acceptăm că nu ne mai aflăm sub imperiul acelorași vicisitudini, și mai credem, în plus, și că simbolurile dominante într-un mediu social îi influențează cumva evoluția, se cuvine să nu ne mai așezăm în răspărul percepției atât de răspândite a oamenilor de dinaintea comunismului și să nu mai subscriem unei ierarhii a simbolurilor istorice situată în contradicție cu ierarhia preferințelor și a valorilor din ziua de azi.

Cu siguranță că armonizarea dintre preferințe și simboluri nu poate fi decât o operațiune complicată și de durată. Ea nu poate fi obținută prin intervenția vreunei comisii însărcinate cu condamnarea extremismelor de stânga sau de dreapta, și nici nu își poate găsi rezoluția prin interdicții legate de afișarea unor busturi sau de botezarea unor străzi. Continuitatea armonioasă cu trecutul sub zodia valorilor prezente reclamă disocieri subtile în spațiul moderației și deplasări de accent delicate cu referire la felul de a evalua atitudinile și rostirile identificate în apropierea axei mediane a politicii și culturii precomuniste. Îmi e greu să identific atitudini din trecut mai potrivite ca astfel de referințe

armonizatoare decât cele implicate în revendicările de consecvență a liberalismului local cu principiile sale generice și de deschidere treptată a sa către dezideratele de protecție socială. Dar, așa cum spuneam, e vorba despre obiective ce exclud soluțiile tranșante și pripite.

Timpul, februarie 2018

Elitele și masele: o reconsiderare din unghiul Centenarului

Printre detaliile anecdotice savurate meditativ de personajul principal, Hans Castrop, din romanul *Muntele vrăjit* al lui Thomas Mann, se numără și faptul că, în restaurantul sanatoriului de la Davos, unde zăbovește sub pretextul unei afecțiuni pulmonare în ultimii ani de dinaintea Primului Război Mondial, reprezentanții fiecărei națiuni europene sunt grupați în jurul unei singure mese. Cu o excepție: alături de masa „rușilor bine” există și o alta, a celor de rând. O asemenea deviere de la tiparele continentale ale mondenității, în curs de elaborare pe fundalul democratizării lente, dar indubitabile, a regimurilor politice organizate în formatul constituționalismului liberal era motivată, desigur, de distanțele mai mari dintre categoriile sociale din cadrul înapoiatului și cvasiautocraticului imperiu răsăritean, dar și de fractura dintre cultura occidentală a celor de sus și reflexele culturale mai puțin afectate de contactul cu Occidentul ale straturilor mijlocii.

Scriitorul german participa la analiza de factură toquevilliană a democratizării definite ca proces de „egalizare a condițiilor”, și nu doar ca dezvoltare a unui ansamblu de proceduri capabile să dea glas

suveranității populare prin dispozitive de reprezentare. Însușindu-și aceeași accepțiune lărgită a noțiunii de democratizare, teoria modernizării din secolul XX a consacrat și ideea că starea de democrație înțeleasă ca atenuare a distanțelor și estompere a diferențelor poate progresa - la fel ca și nivelurile de urbanizare, industrializare, raționalizare și secularizare înregistrate în interiorul unui corp social - și în conjuncție cu eclipsa, degenerarea sau falsificarea democrației procedurale. Totalitarismele și alte experimente autoritare cu origini revoluționare au contribuit în modul cel mai autentic la fenomenul repertoriat ca atare, deopotrivă în etapele lor de purism ideologic și în fazele lor de regres, pragmatism tulbure și degringoladă. Acțiunea lor a avut, deci, rezultate similare celor produse de comercializarea progresivă a tuturor segmentelor vieții sociale din acele părți ale lumii unde preceptele democratice formale s-au bucurat de o soartă mai bună.

Imaginea sciziunii de o profunzime aparte dintre elite și mase din Rusia de dinaintea comunismului, reflectată în romanul citat, a fost consacrată ca paradigmatică pentru o stare a societății aptă să dea naștere unor convulsii revoluționare de uriașă magnitudine (și, deci, unor transformări omogenizatoare nu mai puțin eficiente). Ideologia culpabilității profesată de intelectualii populiști, animați de dragoste pentru popor dar incapabili să se perceapă ca făcând parte din el, este doar expresia cea mai pregnantă și mai des invocată a realităților menționate, după cum postura elitismului revoluționar adoptată de teoria marxistă în forma sa leninistă nu trebuie considerată - împreună cu toate consecințele sale - decât ca una dintre manifestările unui sindrom

plurivalent (și ca o dovadă că, în mediul înapoierii, noile elite contestatare au tendința de a repeta, cu diferențe specifice, comportamentul vechilor grupări privilegiate cu rădăcini tradiționale).

Nu putem decât să reflectăm cu amărăciune că Thomas Mann nu a găsit potrivit să aloce spații, în restaurantul său exemplar, micilor națiuni situate în vecinătatea Rusiei, spre vest. Fără îndoială că i-a privit pe ruși ca reprezentativi pentru întreaga regiune de la est de lumea germană, dar avem toate motivele să credem că, dacă ar fi fost mai scrupulos, el ar fi prevăzut tot câte două mese, și separate pe aceleași temeieri, pentru fiecare grup național din categoria respectivă. Presupunerea nu poate fi decât întărită dacă ne aducem aminte despre felul cum istoricul britanic Hugh Seton-Watson observa, în anii 1940, că în nicio țară din zonă, cu excepția Rusiei, falia dintre păturile occidentalizate - oricât de superficial și distorsionant - și popor nu era mai adâncă decât în România. Sau dacă ne gândim, altminteri, la felul cum politologul Ghiță Ionescu stăruia tot asupra cazului românesc, în anii 1960, pentru a sublinia progresul realizat de politica agrariană interbelică din Europa de Est față de populismul rus prerevoluționar, în sensul unei evoluții de la retorica paternalistă desfășurată în numele poporului la discursul adresat chiar electoratului țărănesc, tratat ca un actor social pe cale de conștientizare și maturizare (un progres relativ, anevoios și grăitor pentru inerția structurilor implicate).

Lăsând la o parte inadecvarea ei la peisajul schimbării sociale din ultimele decenii, nostalgia generalizată de după 1989 față de elitele dislocate,

decimate și dizolvate în creuzetul comunist nu s-a armonizat niciodată cu opiniile critice, de tipul celor amintite mai sus, formulate în legătură cu ele (cu precădere din afara contextului). Pe lângă numita înclinație de a accentua marcajele simbolice cu origini premoderne ale distanței dintre clase multă vreme după ce modernitatea le erodase considerabil în alte locuri, categoriile atât de năpăstuite sub comunism au mai înfățișat și năravul de a exploata spre folosul lor exclusiv - și spre dauna maselor atât de hulite în orizontul căutărilor postcomuniste - mai întâi împrejurările stăpânirii imperiale străine și ale dependenței economice, apoi ambivalenta configurație a modernizării accelerate cristalizată ca remediu al relelor străvechi. Vom continua, desigur, să le rememorăm nostalgic, în starea de dezarticulare socială sub imperiul căreia trăim. Dar poate că articularea unui mod de a vorbi despre ele cu luciditate critică este o precondiție pentru formarea unor noi elite veritabile, în vremuri bântuite de spectrul masificării.

*Timpu*l, martie 2018

Femeia-ministru: o retrospectivă cu înțelesuri adiacente

În aprilie 1924, social-democrata daneză Nina Henriette Wendeline Bang (1866-1928), istoric de formație, cu diplome universitare în domeniu obținute în 1894 și 1895, autoare a unor contribuții despre problema comerțului nord-european din secolul al XVI-lea și văduvă a unui bărbat din aceeași branșă, devenea prima femeie împuternicită cu o funcție ministerială din lume, preluând departamentul Educației în guvernul socialist condus de Thorvald Stauning. Evenimentul avea loc la 21 de ani după ce se alăturase partidului local de doctrină marxistă și la 9 ani după ce țara sa acordase femeilor dreptul de a alege și de a fi alese la nivel central, prin constituția din 1915 (aplicând însă prevederea constituțională abia după război, în 1918, cu întârziere față de vecinii săi scandinavi Finlanda - în calitate de mare ducat autonom al imperiului rusesc - și Norvegia, unde procesele electorale cu participare feminină la scară națională fuseseră inaugurate în 1907, respectiv 1913).

Bang avea să demisioneze în 1926, iar fenomenul internațional al femeii-ministru urma să înregistreze veritabilul său debut de răsunset în 1929, când Margaret Bondfield ajungea în fruntea departamentului Muncii din Marea Britanie în cel

de-al doilea cabinet condus de laburistul Ramsay MacDonald. Sufragiul feminin și-a început adevărata carieră mondială mai devreme, fiind legiferat de guvernul provizoriu al Rusiei revoluționare în martie 1917, spre beneficiul alegerilor pentru adunarea constituantă din noiembrie, organizate sub control leninist. Statul sovietic a legalizat și avortul, pentru prima oară în lume, în 1920, pe fundalul unei ample campanii declanșate împotriva prostituției (într-o țară unde, până atunci, existase obiceiul ca bordelurile să fie inaugurate în prezența unui ofițer al poliției și a unui preot ortodox). Acestea se petreceau la vremea când cultura bolșevică arbora postura frondei antifilistine cu accente avangardiste nutrită îndelung de spiritul clandestinității și cu ceva timp înainte ca regimurile comuniste să se înveșmânteze în austeritate pudibondă - tolerând însă comerțul cu sex subteran, la fel ca și corupția difuză -, să prigonească întreruperile de sarcină și mijloacele anticoncepționale pe altarul politicii de sporire a natalității (linie urmată în URSS între 1936 și 1955), să încetățenească dinasticismul republican ca factor de stabilitate și să așeze pe umerii femeilor responsabilități de serviciu tot mai robuste alături de cele ale gospodăriei sub zodia penuriei.

Numirea Vioricăi Dăncilă ca prim-ministru a readus foarte puțin în memoria colectivă figura celei dintâi românce ajunsă membră a unui guvern. E vorba despre Florica Bagdasar (1901-1978), medic specialist în neuropsihiatrie infantilă, chemată de Petru Groza să ocupe funcția de ministru al Sănătății în septembrie 1946 - la moartea soțului său, neurochirurgul Dumitru Bagdasar, deținătorul anterior al aceleiași poziții -, pentru a fi apoi

revocată în 1948 și supusă unei serii de persecuții până în 1956. Desigur, era alegerilor cu participarea femeilor a început la noi tot în 1946, după experimentele neconcludente în domeniu ale regimului carlist.

Nici decalajul subliniat dintre Danemarca și România, nici palierul ales pentru comparație nu înseamnă mare lucru, dacă ne gândim, altminteri, la felul cum Angus Deaton, economist premiat cu Nobel în 2015, argumentează că diferențele de calitate a vieții pe parcursul câtorva secole au făcut ca danezele să aibă în medie, în ziua de azi, cu 23 de centimetri mai mult în înălțime decât locuitoarele Guatemalei. Românii din epoca legendarelor anchete sociologice în mediul rural erau preocupați mai degrabă de comparații la acest nivel dintre starea populației feminine locale și cea din alte țări, așa cum depune mărturie, spre exemplu, un reportaj despre Statele Unite publicat atunci într-o revistă a Societății Inginerilor Agronomi, unde se relatează cu înfiorare meditativă că muncitoarele de la uzinele Ford obișnuiesc să poarte ciorapi de mătase și pantofi cu toc, să meargă regulat la coafor și chiar să frecventeze ocazional spectacole de teatru pe Broadway (minuni revelate împreună cu detaliile tehnice ale lui *Empire State Building* și cu facilitățile paradisului educațional de la Universitatea Columbia).

Sărăcia relativă globală și decalajele măsurabile cantitativ dintre națiuni n-au încetat să crească de la începuturile democrației cu implicare nemijlocită a femeilor până astăzi, dar se găsesc destui înclinați să reflecteze că ciorapii de mătase și pantofii cu toc au ajuns să fie lucruri mai puțin emblematice pentru America decât pentru locurile unde vârtejul

modernizării nu s-a rostogolit cu atâta repeziciune. Poate că antecesorii noștri din anii interbelici au fost naivi atunci când au crezut că tocmai asemenea forme de exprimare a feminității în rândurile claselor de jos pot fi privite ca un indicator al bunăstării și o manifestare pozitivă a dezvoltării structurale. Prin contrast, însă - și judecând după exemplul românesc -, s-ar zice că dezamăgirea față de rezultatele participării femeilor la echipe guvernamentale tinde să aibă cote mai înalte în contextele marcate de binecunoscute handicapuri și tare periferice. De această dată avem de-a face cu o ipoteză mai ușor de verificat prin mijloace statistice. În orice caz, ambele categorii de realități ne îndeamnă să revenim, dintr-o perspectivă aparte, la veșnica problemă a raportului dintre întrupările particulare ale curentelor de schimbare planetare și ambivalențele lor generice.

Țîmpul, aprilie 2018

Când mămăliga explodează, sau corectitudinea politică și demersul nuanțării

Se întâmplă că nu am dat atenție, la vremea lui, unuia dintre scandalurile publice produse de reverberațiile culturii fasciste după comunism din orbita căruia au rămas, pentru posteritate, documente din cele mai tulburătoare. Anume, cel izbucnit în urma aniversărilor de 90 și 92 de ani ale părintelui Iustin Pârvu de la mănăstirea Petru Vodă din județul Neamț, celebrate în februarie 2009, respectiv februarie 2011, inclusiv prin cântece legionare rostite de maicile așezământului înființat, în 1991, la îndemnul aceleiași figuri legendare a vieții monahale (dispărută în 2013, atunci când fostul stareț a fost condus pe ultimul drum de o mulțime numărând 10.000 de persoane, potrivit relatărilor din presă). Am nimerit mai târziu, și din întâmplare, peste înregistrările video de pe *YouTube* înfățișând cântările măicuțelor, devenind chiar un spectator pasionat al lor înainte de a mă lămuri în legătură cu cât sunt de faimoase și câte controverse au iscat. Pornind de la ele am făcut dese incursiuni printre celelalte postări conținând piese din repertoriul Gărzii de Fier interbelice disponibile pe același site.

Fascinația morbidă este o înclinație prea răspândită pentru a avea nevoie de explicații

suplimentare, și nu de dragul justificărilor oțioase zăbovesc acum asupra slăbiciunii mărturisite, în continuarea unui articol publicat în această serie - intitulat „Politica memoriei între stânga și dreapta” - unde spuneam că nevoia ajustării progresive a memoriei colective în spiritul armonizării ei cu preferințele și valorile prezente ar trebui să se traducă prin revalorificarea atent ponderată a vocilor și simbolurilor provenite din porțiunea de stânga a culturii de dinaintea comunismului (împotriva reflexului adânc înrădăcinat de valorificare a dreptei prin opoziție cu comunismul). Motivația apologiei de față în favoarea raportării la simbolurile dreptei radicale autohtone sub semnul unei combinații de spirit critic și înțelegere empatică face corp comun tocmai cu argumentația amintită, ea însăși indisociabilă de pledoaria pentru disocieri empatice înrudite având funcția de a separa, bunăoară, valențele emancipatoare ale marxismului de corelațiile sale filozofice din spațiul de origine al politicii totalitare.

Rezonanțele sinistre ale noțiunii de corectitudine politică s-au disipat considerabil în ultima vreme, și puțină lume se mai îndoiește astăzi că ea nu face decât să exprime cerința unei atitudini de consecvență rezonabilă practică pe făgașul diseminării populare a teoriei politice democratice, pernicioasă doar atunci când se propagă sub chipul dogmatismului insensibil la nuanțe. Consecvența democratică exprimată prin condamnarea manifestărilor istorice ale extremismului riscă să își rateze și ea ținta în absența nuanțării.

E greu de stabilit când s-a încetățenit expresia „mămăliga nu explodează” ca o descriere a resemnării românești în fața nedreptății permanentizate împletite

cu disfuncții banalizate și ineficiență patentă. Cu siguranță că este folosită cel mai adesea pentru a evoca pasivitatea socială din timpul comunismului, mai rar cu referire la atrofia acțiunii sociale energice și organizate din deceniile de după. Fără îndoială că, oricât adevăr ar exprima respectiva butadă, mămăliga complicităților insidioase stabilite între români a mai explodat ici și colo, cu intensități variabile, pe parcursul celor două perioade. Atunci când este contemplată în lumina aceleiași succinte și penetrante descrieri metaforice a caracterului național, secvența precomunistă a istoriei naționale ne dezvăluie și ea câteva izbucniri de magnitudine ale nemulțumirilor adânc mocnite față de tipare structurale cu tendința de perpetuare sub diferite forme, în ambianța celor mai diverse regimuri. Mișcarea cu participare preponderentă a tinerilor, menită să transpună sentimentul de exasperare într-o revoluție regeneratoare sub auspiciile valorilor de dreapta, a fost cea mai de răsunet explozie a mămăligii românești de până la 1944. Îi putem concede această calitate fără a-i împărtăși principiile doctrinare și obiectivele. După cum putem localiza în spațiul unei asemenea caracterizări istorice sursele nelămuritei, dar persistentei reacții de simpatie încercată de unii dintre noi atunci când se confruntă cu vestigiile ei, muzicale sau de altă natură.

Un pamflet de stânga scris la sfârșitul anului 1937 profetiza în spirit orwellian transformarea preconizatei revoluții legionare - atunci cu perspective de reușită realiste - în birocrațism corupt potențat, precum și degenerarea apelului ei pentru distrugere regeneratoare în autoritarism osificat și steril. Așteptările în cauză nu s-au îndeplinit, iar

radicalismul fascist a rămas la noi o forță minoritară, surclasat cu mult ca pondere politică de diferitele semifascisme cu alură mai bătrânicos-burgheză, promovând mesaje mai moderate dar acționând de la bun început din interiorul cercului vicios al semiparlamentarismului și democrației de fațadă (și participând la Holocaust pe această bază). Neavând ocazia de a se integra fără stridențe în același peisaj, revoluția arhanghelească și-a conservat în posteritate rezonanța de strigăt convulsiv după dreptate. Măicuțele de la Petru Vodă - ajunse pe *YouTube* dintr-o indiscreție, și nu în virtutea vreunei campanii de propagandă - au fost înregistrate atunci când rememorează cel mai de seamă angajament din tinerețea unui maestru venerat, transmițând astfel ecourile unei zvârcoliri ale universalei năzuințe spre mai bine. Mă gândesc că e în spiritul corectitudinii politice elementare să înțelegem astfel semnificația gestului lor devenit celebru.

Timput, iunie 2018

„Ciuma roșie” în lumina „neoiobagiei”: o conexiune antiritualică ?

Angajându-mă nu demult într-o mică discuție pe parcursul participării la un eveniment protestatar din seria #rezist, desfășurat în Piața Victoriei, m-am văzut nevoit să meditez încă o dată asupra faptului dezesperant că, în locuri unde un partid cu definiție de stânga este perceput de atâta amar de vreme ca o forță capabilă să facă și să desfacă totul, o mulțime de manifestări cu ambiții de orientare ideologică sunt împinse, prin acțiunea unor tipare înrădăcinate, spre postura stânjenitoare de a-și asuma o identitate contestatară sub egida stângii prin raportare la o nebuloasă linie dominantă de dreapta. Tristă situație confuză, cu aspect de cerc vicios învârtindu-se obosit, dar fără putință de oprire.

Cu siguranță că nu puțini sunt cei puși în încurcătură de gândul că vetusta lozincă „Ciuma roșie” este scandată ca indisociabilă de expresiile nemulțumirii generalizate la adresa corupției difuze și paralizante. După cum tot foarte numeroși trebuie să fie și cei convinși că demersul asanării menit să depășească sindromul având ca cea mai recentă figură emblematică pe liderul PSD Liviu Dragnea se cuvine însoțit de consolidarea democrației participative, de clarificarea instituțiilor de protecție socială, de administrarea înțeleaptă a multiculturalismului

în ascensiune și de încetățenirea reflexelor elementare ale corectitudinii politice (toate acestea fiind deziderate cu o rezonabilă tentă de culoare roșie). Mi-e teamă, altminteri, că nu sunt la fel de mulți cei înclinați să identifice fenomenul de adeziune instinctivă față de ideile și simbolurile cu coloratură de dreapta - în legătură cu efortul de gestionare a memoriei comunismului și pe fundalul topografiei politice create de dispariția sa, dar în contradicție crescândă cu dezideratele sus-amintite - ca diseminat cam în toate segmentele societății, într-o manieră asemănătoare cu proliferarea practicilor și formelor instituționale tot mai discreditate.

Opoziția dintre arhitecturile sociale articulate astfel încât îmbogățirea unora să aducă beneficii pentru toți și cele forjate în așa fel încât cei puternici să nu-și poată extinde câștigurile decât cu prețul de a-și sărăci concetățenii mai slabi s-a impus de mult ca un loc comun al științei sociale comparative. De-a lungul timpului, ea a fost adesea tradusă din limbaje ezoterice în expresii cursive și penetrante, capabile să obțină o audiență largă și să se imprime în memoria unui public numeros. Poate că cea mai populară formulare de dată recentă a înțelepciunii respective a fost dată de Daron Acemoglu și James Robinson în cartea *De ce eșuează națiunile*, unde se vorbește despre corelații perverse dintre structuri politice și așezăminte economice în virtutea cărora cei ce conviețuiesc în interiorul multor societăți naționale sunt integrați în procese de reproducere a unor raporturi de putere cu efecte adverse cronice față de majoritatea participanților și cu consecințe nefaste permanentizate față de întregul social. Se insistă acolo asupra statelor transformate în

mijloace de realocare a veniturilor în folosul celor puțini, sub pretextul utilizării lor ca instrumente ale dezvoltării de ansamblu, fără a fi omisă dimensiunea internațională a diverselor eșecuri locale (rețelele imperialismului global și ale relațiilor de dominație postimperiale fiind descrise ca parte integrantă a rețelilor alcătuirii la nivel național).

Dacă astfel de realități sunt respinse de protestatarii de azi sub eticheta „Ciumei roșii”, atunci nu ar trebui să treacă drept nesemnificativ faptul că cele mai bune aproximări românești ale aceluiasi tip de analiză a autoritarismului edulcorat, construite în contextul anterior comunismului dar apte să fie invocate ca grile de lectură pentru handicapurile României de după comunism, aparțin - în mod cu totul explicabil, așa cum s-a mai spus și alte dăți - unor oameni de stânga de la acea vreme. Considerațiile socialistului Constantin Dobrogeanu-Gherea despre felul cum funcționează „țara reală” îndărătul ansamblului de reguli și instituții constituind „țara legală” au fost emise pentru a zugrăvi distorsiunile capitalismului incipient în armătura codurilor de legi cu caracter napoleonian, într-un mediu dominat de economia agrară, de unde apelul la noțiunea de „neoiobăgie” pentru a defini numitorul comun al neajunsurilor catalogate. Diagnosticul servituților perpetuate insidios în baza unei combinații de formalism legitimator și complicități învăluitoare poate fi însă lesne adaptat în condiții schimbătoare.

Arcul peste timp ce unește vechea gândire socialistă - cristalizată în circumstanțe caracterizate de traducerea inerției moștenite de la lumea premodernă în limbaje ale dreptei cu rezonanță în

spațiul modernității - și protestul actual nevoit să se raporteze veșnic la consecințele comunismului poate fi lesne trasat în lumina unei gândiri liberale eliberate de constrângerile ritualice impuse în circumstanțele de după comunism, vindecată de antistângism fără a abandona atitudinea circumspectă față de supralicitările de stânga. Nu cumva este vorba despre o formă de gândire latent majoritară, dar nearticulată în mod clar ca atare tocmai din cauza ritualismului menționat?

Timpul, iulie 2018

Renașterea religioasă și virtuțile înapoierii

Din 1981 încoace, seria de cercetări sociologice cu o uriașă bază cantitativă întreprinse pe aproape întreg cuprinsul lumii sub eticheta *World Values Survey* a nutrit, treptat, o nouă specie de teorie a modernizării, recognoscibilă - dar și adesea nedumeritoare - pentru cei cât de cât versați în a inventaria școlile și curentele domeniului prin nota sa dominantă de optimism.

Începând prin a reitera teza deja venerabilă a pluralității traiectoriilor urmate de națiuni și regiuni ale globului pe parcursul transformărilor de durată lungă, ea se preocupă cu predilecție de problema caracterului fluctuant și neizomorfic al corelațiilor stabilite între dezvoltarea economică și schimbarea culturală. Valorile prevalente în diverse locuri, se spune astfel, dau încă și mai puține semne de uniformizare planetară decât peisajele structurale ale aceluiași contexte. Oricât de afectate ar fi de nivelurile de bunăstare înregistrate în diferite țări și arii geopolitice, formele culturale și stilurile de viață sunt statornic dependente de cale, iar marcajele specifice ale tuturor lumilor tradiționale încorporate în spațiul globalizării se metamorfozează în loc să se dizolve sub impactul factorilor itineranți, astfel încât diversitatea subzistă, căpătând alte valențe, sub

aparența înșelătoare a omogenizării. Concepția recentă elaborează o sinteză între vechea perspectivă a convergenței mondiale înțelese ca mergând până la nivelul comportamentului cotidian, în albia progresului capitalist - populară în epoca de început a Războiului Rece - și viziunea șocului permanentizat al civilizațiilor, mediatizată în primii ani de după încheierea confruntării bipolare: diferențele culturale nu constituie falii insurmontabile, dar nici suprastructuri inconsistente, ele sunt maleabile, dar se înscriu pe linii evolutive specifice, de-a lungul cărora succesiunea etapelor nu trebuie asumată niciodată ca ireversibilă.

Cel puțin din vremea când Max Weber a ajuns la concluzia că singura noastră opțiune demnă de luat în seamă este să rezistăm cu stoicism în interiorul cuștii de fier a lumii moderne - refuzând atât speranța unei revigorări a legăturilor sociale premoderne cultivată de Tönnies, cât și năzuința surclasării regeneratoare a tiparelor modernității existente laolaltă cu remanențele tradiționale, vehiculată în feluri diferite de Marx și de Nietzsche -, disciplina sociologiei istorice comparative a contemplat în cheia unei atitudini definitorii de pesimism sublimat ambivalențele progresului tehnologic, ale raționalizării raporturilor dintre oameni și ale egalizării lor progresive sub variatele chipuri ale democratizării. Partizanii doctrinei invocate mai sus afirmă, însă, că neajunsuri ca expansiunea de nestăvilit a birocratizării, răspândirea insidioasă a autoritarismului tehnocratic legitimat ca mijloc de eficientizare sau standardizarea personalităților în virtutea reglementării crescânde a tuturor straturilor și compartimentelor vieții sociale - având în fundal

rutina specializării - au caracterizat perioada de trecere de la agrarianism la industrialism și de la dominația valorilor tradiționale la cea a orientărilor axiologice secular-raționaliste. Ele slăbesc în etapa evoluției spre postindustrialism, preconizată să aducă - odată cu bunăstarea difuză și cu dispariția presiunilor asociate luptei pentru supraviețuire - preponderența celei de-a doua generații de valori moderne, ale „autoexprimării” (instalată în conjuncție cu sporirea autonomiei individuale și cu transferul autorității din mediul constrângerilor externe în sfera interiorizării).

Chestiunea religiozității este percepută de mulți ca piatra de încercare a respectivei înțelepciuni sociologice și ca nucleu al implicațiilor sale filozofice. Secularizarea nu mai este indicată, de această dată, ca un proces cumulativ fără cale de întoarcere, iar declinul religiilor organizate - manifestarea cea mai pregnantă a raționalizării din epoca industrialismului - este descrisă ca perpetuându-se în cadrul societății marcate de ascendentul sectorului terțiar asupra industriei doar pentru a se corela cu ascensiunea unor varietăți inedite ale căutării spirituale de esență religioasă, rezonând cu cristalizarea feluritelor expresii ale autonomiei consolidate. Postsecularizarea ar fi, deci, un atribut fundamental al postindustrialismului (și o pulsație majoră a eliberării din coșmarul weberian).

În graficele biaxiale elaborate și interpretate de practicienii și teoreticienii marii întreprinderi de monitorizare a valorilor, menite să dea seama de fenomenul întretăierii dintre cele două etape ale modernizării - așa cum funcționează el, în grade diferite, în toate zonele culturale ale lumii -,

universul social postcomunist apare ca foarte avansat pe palierul tranziției de la tradiționalism la modernitatea secular-raționalistă, dar și ca întârziat considerabil pe versantul trecerii de la profilul uman determinat de imperativul supraviețuirii la cel modelat de oportunitățile lărgite ale autoexprimării. În plus, țările foste comuniste înfățișează sindromul renașterii parțiale a vechilor forme de structurare a religiozității. Așa cum știm, diagnosticul se potrivește cu opinia de maximă audiență în regiune asupra aceleiași probleme. Într-adevăr, ideea că după ateismul programatic se cuvine să urmeze un reviriment religios a constituit, probabil, rubrica centrală a acelei maniere de raportare la istoria românească impusă după 1989 și întemeiată pe convingerea că firele dezvoltării rupte de comunism trebuie să fie cumva reînnodate, pentru a fi conservate cu grijă ca o garanție a normalității restaurate. Dacă subscriem optimismului sociologic prezentat aici am fi înclinați, la prima vedere, să spunem că viclenia istoriei a transformat - măcar acum - înapoierea într-o virtute. Nu este, desigur, decât o impresie înșelătoare, căci intensificarea de tip postcomunist a influenței exercitate de religie în societate aparține unei alte vârste a dinamicii sociale decât cea îndreptățită să primească numitele evaluări optimiste.

Timpul, septembrie 2018

Marea catedrală: un proiect cu orizonturi schimbătoare

Vreme îndelungată, dezideratul nerealizat al politicii postnaționaliste s-a revendicat cu stăruință de la împlinirile incontestabile ale secularizării. Promisiunea statului liberal-democrat capabil să profeseze - cu o doză de aproximare suficient de redusă încât să poată fi trecută cu vederea - o atitudine de neutralitate față de apartenențele etno-naționale ale celor aflați sub guvernarea sa le-a părut multora ca eminamente realistă, prin raportare la realitățile foarte apropiate de modelul teoretic ale așezămintelor inițiate în Occident după fărâmițarea creștinătății catolice și menite să abordeze afilierile religioase ca pe o chestiune de viață privată. Spuneam cu câteva luni în urmă că sărbătorirea Centenarului survine într-un orizont mondial al reflecției despre subiect marcat de revalorizarea ideii de autodeterminare națională în limbajul multiculturalismului (cu ajustările corespunzătoare corelațiilor inedite ale venerabilului crez). Se impune să reflectăm, însă, și în legătură cu conexiunile din același orizont ale acțiunii preconizate a-și pune amprenta cea mai vizibilă și durabilă asupra evenimentului: cea de inaugurare a marii catedrale ridicate întru mântuirea poporului majoritar ortodox (indiferent ce formă va căpăta, în funcție de stadiul lucrărilor de construcție).

Formulate în circumstanțe unde confesiunea era încă politizată în mai mare grad decât comunitatea de neam - și unde identitățile colective de ultimul fel se aflau pe cale de formare, în bună măsură tocmai prin transfigurarea diferențierilor interconfesionale -, enunțurile fondatoare ale filozofiei liberale s-au situat într-o relație privilegiată cu efortul de edificare a autorității echidistante în privința diverselor expresii ale credinței în Dumnezeu. Perspectiva abstractă a egalității în fața legii a fost elaborată cu atenția veșnic îndreptată către pledoaria de o natură mai particulară - dar avansată cu un mai puternic sentiment al urgenței - pentru tratamentul echitabil al oamenilor, indiferent cărei biserici îi aparțineau. Iar noțiunea corpului cetățenesc purificat de fracturile tuturor libertăților circumscrise unor unități corporative s-a cristalizat în continuarea concepției despre sfera publică unificată provizoriu, dar semnificativ, în virtutea localizării acelor convingeri apte oricând să degenereze în fanatism printre neregularitățile de adâncime ale societății civile. Se explică, astfel, că programul liberal pentru gestionarea problemei naționale a fost și el calchiat după strategia verificată de primii promotori ai doctrinei în domeniul religios.

Atunci când declinul religiei a lăsat loc liber pentru investirea naționalității cu mai multă însemnătate politică, iar modernizarea a făcut deopotrivă posibilă și dezirabilă întreprinderea de consolidare și extindere a spațiilor culturale modelate, de regulă, pe baze lingvistice, progresul democratizării în cadrul constituționalismului s-a conjugat cu încercarea de integrare a culturilor minoritare în corpurile statelor naționale prin

înzestrarea indivizilor cu drepturi fără deosebire de limbă și etnie (alături de mai avansata lor înzestrare cu atributele universale ale cetățeniei fără discriminare după criteriul religios). Într-o etapă ulterioară a procesului, necritica speranță liberală de a împăca adeziunea față de principiul statului național cu profesiunea de credință a neutralității prin raportare la grupurile minoritare - privite ca devieri neconcludente de la normă - a fost abandonată, în favoarea scepticismului generalizat față de întreaga gamă de fapte sociale întemeiate pe politizarea sângelui, rasei, limbii sau culturii (considerat a prefigura o vârstă a dezvoltării politice de după naționalism). Firește că discursul de structură *benign neglect* rezultat de aici a impus o și mai pronunțată invocare a secularizării ca referință inspiratoare.

Proiectul multicultural a debutat sub auspiciile separării nete dintre reconfigurarea identităților de factură națională ca intens relevante în planul politicii - deci potrivite pentru a beneficia de instituționalizarea aferentă proaspetei (re)politizări - și conservarea fără urmă de reajustare a liniei de demarcație dintre biserică și stat. Fidelitatea arătată de reprezentanții noilor curente față de un asemenea tipar înrădăcinat al vechii tradiții de gândire a părut cu atât mai normală cu cât cei mai influenți dintre ei și-au prezentat tezele ca pe produsul unui demers de argumentație consecventă în chiar matricea liberalismului (implicând dezvoltarea metodică a ideii de echitate).

Lansat în albia chestiunii islamice, apelul propagat ulterior pentru reconsiderarea în termeni generali a secularizării în conjuncție cu dinamica multiculturalismului a acuzat mai timpuriile

construcții teoretice din aria fenomenului pentru a fi înfățișat o prejudecată în favoarea etniei - ca sursă cu un statut aparte a liniilor de separație de pe harta societății mozaicale - și împotriva religiei (ca izvor al diversității la fel de îndreptățit să primească același tip de recunoaștere, cu inevitabile consecințe asemănătoare). În plus, după cum prescripțiile de factură multiculturalistă coagulate în jurul condiției de plurietnicitate - uneori ea însăși de specie multinațională - au fost recomandate ca operațiuni de articulare intelectuală a unor situații deja existente, dar insuficient conștientizate, tot astfel îndemnurile mai recente de a lua în serios multiconfesionalitatea în răspărul clișeeleor adunate în rutina secularizării pretind să dea întruchipare teoretică unor realități impropriu catalogate. Ar putea oare însemna toate acestea o constelație fastă pentru începutul serviciului divin în Catedrala Mântuirii Neamului?

Timpul, octombrie 2018

Turtucaia și Mărășești în lectura populistă a unui tehnocrat

Atunci când, privind înapoi către antecedentele momentului 1918 într-un articol din 1936 intitulat „Sensul statului la poporul românesc”, Mihail Manoilescu rememora sumar cronica dramatică a anilor de război și atmosfera de amărăciune în fața victoriei neașteptate din primele zile de pace prin afirmația că „statul ne-a dat Turtucaia” (rușinoasa înfrângere în fața armatei bulgare din septembrie 1916), în timp ce „națiunea ne-a dat Mărăști și Mărășești” (glorioasele victorii asupra germanilor din iulie-august 1917), el se manifesta ca exponentul unui optimism agonic referitor la virtuțile încuibate în adâncimea corpului social - întotdeauna disponibile pentru a fi activate în răspărul degenerării sale de suprafață, din proximitatea inevitabil corupătoare a puterii - cu o carieră îndelungată și cu expresii diverse, deopotrivă în România și în alte părți.

Multiplele conexiuni și interpretări ale ideii simple că poporul este depozitarul unor energii vitale capabile să reverbereze în situații limită astfel încât să contracareze salvator slăbiciunile conducătorilor trebuie să ne facă însă circumspecți în legătură cu vädita ei persistență și cu impresionanta ei înrădăcinare (aparent întru totul compatibile cu valorile democratice). Poate că nimeni nu a înțeles

mai bine ambivalența acestei filozofii a spontaneității sociale - precum și a suspiciunii la adresa statului și a slujitorilor săi de vârf - decât reprezentanții școlii de gândire din Rusia secolului al XIX-lea autodefinite tocmai prin pledoaria stăruitoare în favoarea schimbării modernizatoare induse de sus în jos, cumpănită în cancelarii imperiale, controlată prin dispozitive instituționale și diriguată prin legi (din ce în ce mai mult, pe măsură ce ramificațiile celor din urmă se substituiau arbitrariului autocratic). Construind astfel o justificare a autoritarismului pe durata lungă a istoriei cu funcția de a promova legalismul liberal ca program reformativ, juristul Constantin Kavelin, istoricul Serghei Soloviev și filozoful Boris Cicerin combăteau dezideratele slavofile de revigorare a legăturilor sociale organice împotriva formalismului legal presupus falsificator, prezentând ca resorturi ale inerției realitățile descrise de rivalii lor drept garanții ale autenticității (premisele aceleiași teorii despre stat și legi ca mijloace privilegiate de emancipare în ritm moderat urmând să fie folosite mai târziu și cu rolul de a fundamenta împotrivirea față de antilegalismul de stânga al curentelor populiste și anarhiste).

Altminteri elitist notoriu și partizan statornic al tuturor formelor de etatism, Manoilescu își contrazisese el însuși în repetate rânduri profesiunea de credință populistă de la 1936, în modul cel mai explicit cu doi ani înainte de a o formula și în contextul unei dezbateri cu Mircea Vulcănescu despre filozofia de ansamblu cea mai potrivită pentru a prezida asupra eforturilor de dezvoltare economică românească. Apărând atunci cauza raționalismului tehnocratic, el își declarase

dezacordul cu abordarea tradiționalistă a domeniului avansată de preopinent, înclinat să deprecieze ingineria instituțională și strategiile manageriale pe baza încrederii în capacitatea spiritului național - el însuși iradiind din matricea lumii țărănești - de a se adapta instinctiv și adecvat la provocările istoriei.

Încă din 1924 - și în dialog cu tradiționalismul ajuns în faza de gestație a dreptei radicale -. Tudor Vianu apăra menirea de „îndreptar” a statului, îndeplinită ca atare în relație cu sedimentele greoaie adunate în structura socială și cu derapajele imprevizibile de natură să pornească de acolo. Vorbind chiar din interiorul culturii de dreapta repertoriate incipient de filozoful cu afiliere lovinesciană, Radu Dragnea, Mihail Polihroniade sau Emil Cioran se departajau și ei față de transplantul românesc de înțelepciune slavofilă, argumentând că țelurile superioare ale politicii de mână forte nu puteau fi atinse decât pe calea urbanizării și a industrializării, sub auspiciile tot mai perfecționatei raționalizări birocratice. Dar poate că mărturia cea mai concludentă pentru acuitatea dilemei invocate este felul cum un colaborator al lui Manoilescu încerca, în 1937, să negocieze coabitarea cu legionarismul a doctrinarului corporatist și a susținătorilor săi explicând că alianța dorită trebuia să permită fecundarea reciprocă dintre aptitudinile „instituționalismului” - întruchipate de propriul lor partid - și cele ale „spiritualității”, recunoscute ca preponderente în sânul celeilalte grupări (înțelegând prin aceasta că nici măcar strânsa conlucrare pe o platformă comună nu putea anula disjunctia dintre cele două seturi de opțiuni fundamentale).

În pofida predispoziției îndelungate de a reciti istoria națională în reacție adversă față de supralicitările ritualizate ale comunismului - asupra căreia am mai zăbovit aici -, ne înfățișăm la sărbătoarea Centenarului cu simțăminte de neîncredere în eficacitatea demersului politic și în resursele celor chemați să îl gestioneze. S-ar zice și că numita atitudine se îngemănează cu un optimism îndărătnic în privința rezervorului național de impulsuri regeneratoare. Oricât ne-ar stânjeni - și în mai multe feluri - asemenea comparații, iată că reedităm cumva contradicțiile locale interbelice și ezitățile rusești prerevoluționare în chestiunea justeii evaluări a raportului dintre reformismul oficial și mobilizarea populară în transformarea socială. Cum nu vom putea să ne ascundem la nesfârșit inconsecvența, cu siguranță că va trebui să dibuim, în cele din urmă, o manieră de raportare la subiect aptă să dea seama de particularitățile fiecărei epoci pe fundalul unor accente unitare. În caz contrar, tribulațiile populiste ale tehnocratului interbelic ne vor aduce veșnic aminte despre o problemă spinoasă rămasă nerezolvată.

*Timpu*l, decembrie 2018

Heterosexualitatea și istoria comparativă

Puține evenimente recente au fost mai potrivite pentru a stimula diversificarea reflecției adâncite asupra înțeleșurilor ultimului secol de istorie decât referendumul pentru familie de la începutul lunii octombrie. Firește că, abordată din perspectiva invocată, chestiunea se cuvine raportată la reperele canonice ale disciplinei, și se întâmplă că unul dintre ele, impus de puțină vreme dar credibil canonizat - și pe deasupra bucurându-se indiscutabil de cea mai mare audiență în momentul de față -, își dezvăluie corelații privilegiate cu tema propunerii de revizuire constituțională. Așa se face că am chibzuit în legătură cu problematica respectivă ascultând cu atenție cele spuse de Yuval Noah Harari atunci când, într-un interviu, răspunde invitației de a-și insera propria opțiune pentru homosexualitate - transpusă într-o căsătorie civilă încheiată în străinătate și recunoscută de statul israelian unde trăiește - în cadrul construcției sale filozofice, elaborată treptat grație îmbinării spectaculoase de reconstituire istorică globală și prospecțiune futurologică.

Se mai întâmplă însă și că predispoziția de a rezona cu pledoaria vedetei academice s-a izbit de o alta, cu sens contrar, ea însăși nutrită de anumite influențe proaspete, de această dată provenite din

aria cinematografiei. Aș zice că prezența actorului Gabriel Garko la Cerbul de Aur 2018, pe fundalul înlănțuirii de seriale italiene avându-l în distribuție și difuzate la noi de TVR 2, înrudite ca stil și concepție dar inaugurate cumva paradigmatic de „Onoare și respect” - ele însele explorând cu mijloace specifice diverse secvențe ale secolului XX -, nu avea cum să nu hrănească o nostalgie locală pentru masculinitatea de formulă macho și pentru simbolistica relațiilor dintre sexe întemeiate pe asemenea fundamente (atât de convingător întruchipată de personajele angelice și virile interpretate de invitatul de onoare al venerabilei manifestări, precum și de nenumăratele lor iubite). Mi se pare evident, în plus, că e greu ca, fie și dubitativ cultivată, reacția nostalgică să nu se amplifice astfel încât să tatoneze și alte fațete - încă și mai contestabile - ale relațiilor sociale înfățișate cu farmec și ușoare accente de *soap opera* în aceleași filme, ai căror spectatori sunt îmbiați să simpatizeze cu aventurile unor mafioți nevoiți să ucidă pe rupe în încercarea de a se elibera din rețeaua crimei organizate, unde se fumează cu morgă și voluptate și unde feminitatea este expusă în conjuncție cu toată paraphernalia ancestrală a actului de seducție dar cam în răspărul stăruitoarelor eforturi menite să dezrădăcineze practicile sociale și tiparele culturale ale „obiectificării” sexiste.

Oricât de multe referiri la profilul familiei tradiționale ar conține, altminteri, numitele opere cinematografice - de neocolit atunci când vine vorba despre celebra mafie a țării cu tradiții catolice -, fără doar și poate că nu din acest segment al mesajului transmis de ele se poate degaja ceva capabil să pună

în încurcătură argumentația lui Harari despre caracterul eminamente natural al înclinației spre homosexualitate (și, deci, despre natura legitimă a așezămintelor concepute cu scopul de a-i da acestuia puțința să se manifeste pe cale legală). Mă gândesc însă că tocmai controversabilele simbolistici interpenetrante și indicate mai sus pot constitui o provocare la adresa unuia dintre vectorii plurivalenței opoziții raționaliste față de prejudecăți și tabuuri promovate cu atâta eficiență de către prodigiosul savant abia trecut de vârsta de 40 de ani.

Firul roșu al ideii că înzestrările cognitive ale lui *Homo Sapiens* au acționat ca un cancer al ecosistemului încă din Paleolitic - atunci când strămoșii noștri au distrus aproape complet megafauna continentului australian, împuținând și inventarul speciilor de mamifere masive din alte regiuni - este depănat de Harari către concluzia că dinamica inteligenței noastre - manifestată acum cel mai concludent în domeniile îngemănate ale infotehnologiei și biotehnologiei, ca expresii de avangardă ale unei logici a inovației nestăvilite, de ceva vreme accelerată în virtutea principiilor fondatoare ale economiei capitaliste - se prefigurează a conduce la alterarea radicală a însăși ființei umane și la corespunzătoare transformări de profunzime ale civilizației. Cele mai previzibile dintre efectele perverse prognozate ale procesului privesc mozaicul de realități imaginate și ficțiuni unificatoare ale corpului social, în rândul cărora se numără chiar sistemul de convenții benefice ale democrației liberale (cu feluritele sale componente, de felul dispozitivelor statului bunăstării sau al sentimentelor naționale cu pulsație moderată și compatibile cu întreprinderile de colaborare la nivel planetar).

Cum nicio diferență de esență nu separă - în opinia istoricului viitorolog de formație oxoniană tratat cu căldură de public și de presă peste tot în lume ca un profet rezonabil și prudent - structurile simbolice cu funcții binefăcătoare și stabilizatoare de superstițiile întunecate și de isteriile sângeroase, ne putem întreba dacă - judecând în termeni de nuanțe subtile și fără a părăsi perimetrul gândirii sale - nu ar avea sens să extindem puțin paleta ficțiunilor îndrituite să fie înconjurate de atitudini protectoare în contul binelui relativ ce le poate fi atribuit, astfel încât să cuprindă - alături de vitalele și fragilele teze ale individualismului liberal și autoguvernării democratice - câte ceva din stilul și manierele sexualității, așa cum răzbat ele din viziunea regizorală retro a filmelor unde joacă frumosul Garko. În definitiv, nu e de crezut ca o apologie modestă și parțială a cuplului tradițional construită pe asemenea premise să le dea multă apă la moară apărătorilor habotnici ai familiei tradiționale. Revendicarea dreptului la homosexualitate, așa cum e formulată de Harari, ar înregistra, desigur, o rezonanță mult diminuată. Dar reputația lui de filozof ar avea șanse realiste să crească.

Timpul, ianuarie-februarie 2019

Confuzia limbilor sub zodia noului populism

E de crezut că extinderea și consolidarea în cele mai diverse contexte a populismului naționalist va avea efecte nu doar în planul politicii globale, dar și pe palierul repertoriului de categorii analitice întrebunțate pentru a da seama de evoluția fenomenului. S-ar zice însă că, până acum, nu s-a profilat nicio preocupare susținută în legătură cu preconizatele alterări ale dispozitivului conceptual al domeniului, de natură să decurgă din procesul aparent irepresibil de înrădăcinare a noii formule ideologice.

Trebuie să ne așteptăm, altminteri, ca demarajul reajustărilor de acest fel să aibă loc sub semnul unei meditații asupra confuziei limbilor. Ea provine din aceea că inedita lighioană a începutului de mileniu a revigorat unul dintre locurile comune întreținute atât de gândirea obișnuită cât și de teoretizările rafinate în legătură cu corelațiile favorite ale ideii naționale: identificarea ei definitorie cu dreapta, prin opoziție cu internaționalismul presupus a avea afinități la fel de firești cu predilecțiile stângii. Cu alte cuvinte, refasonarea contemporană a spectrului de opțiuni majore ale politicii în funcție de proliferarea discursurilor izolaționiste reîmprospătează reflexe clasificatoare cristalizate la cumpăna secolelor XIX și XX, atunci când respectiva topografie

simbolică a vieții sociale s-a încetățenit în conștiința publică. Nici că s-ar putea imagina obișnuințe intelectuale mai apte să oblitereze nuanțe semnificative și să facă neinteligibile deopotrivă episoade istorice și evoluții prezente.

Cu siguranță că nu toate excepțiile de la regula astfel reînnoită pot fi ignorate cu aceeași ușurință. Puțini vor ezita să reamintească, astfel, derivate naționaliste ale regimurilor autoritare avându-și originea în rupturi revoluționare de specie marxistă, fie ele în varianta comunismului de inspirație sovietică sau în multiplele întrupări ale semicomunismului cu fundal postcolonial. Probabil că - la fel ca și până acum, de altfel - va fi mai redus contingentul celor înclinați să rememoreze faptul că acțiunea politică modernă întreprinsă pe baza doctrinei de autodeterminare a comunității naționale a debutat în matricea spiritului revoluționar, în coabitare cu crezul liberal-democrat și cu cel socialist incipient și în adversitate față de legitimismul nevoit să apere configurația granițelor europene moștenită de la vechile regimuri. Totuși, chiar și așa, numita afiliere inițială la tabăra stângii a militanților statului național va mai fi dezvăluită și mai departe ca un capitol edificator din cronica modernizării. Dar tot pentru a fi reliefată migrația ulterioară a militantismului cu asemenea baze spre aria dreptei, însoțită de metamorfoze corespunzătoare cu reverberații până în vremea noastră și cu implicații pentru felul cum sunt articulate vocabularul și tiparele științei sociale.

Starea de confuzie invocată mai sus este însă inevitabilă din motivul asocierii persistente, vreme de câteva decenii, a noțiunii de identitate națională

cu discursul multiculturalist, în cadrul politizării treptate a diferențierilor identitare. Dinamica ramificării argumentative - împreună cu prodigioasa compartimentare tematică - a tuturor disciplinelor implicate în promovarea pledoariilor în cauză a părăsit rareori fâgașul culturii de stânga, contribuind chiar în mod decisiv și inconfundabil la remodelarea lui. Plasate în continuarea mult mai venerabilului angajament în favoarea drepturilor sociale și furnizând resurse teoretice pentru revendicările corectitudinii politice, tezele multiculturale s-au diseminat în spațiul culturii respective până la a deveni inseparabile de imaginea ei oficializată. Dar apelul consecvent la noțiunea plurivalentă de identitate și demersul sistematic de elaborare a unor mijloace adecvate de administrare a clivajelor identitare nu au reprezentat singurele resorturi ale alianței dintre promotorii valorilor de stânga și cei ai apartenenței comunitare cu liant național. Disocierile politice susținute de clivaje sociale au contribuit și ele la același rezultat.

Hrănindu-se din mai multe tradiții, eforturile deconstrucționiste din perioada imediat postbelică având ca țintă miturile fondatoare ale statului național și ale mișcărilor naționaliste au beneficiat și de aportul unui filon al gândirii conservatoare, îndelung exersată să deprecieze idealurile de factură wilsoniană în numele pragmatismului înțelept. Deși clădită pe alte premise, dreapta neoliberală ajunsă în prim-plan la sfârșitul anilor 1970 și-a dat mâna cu această specie de antinaționalism principial sub deviza combinației legitimize de antiintervenționism și globalizare. Pe măsură ce curentele dominante ale dreptei au adoptat, în acea perioadă,

postura cosmopolitismului în conjuncție cu cea a moderației, a prins contur concepția de încorporare a realităților naționale în cuprinsul activismului de stânga (odată cu distanțarea față de precedentele exagerări deconstrucționiste, percepute acum ca un dublu pervers al exceselor naționaliste). Statul bunăstării și-a descoperit rădăcini comunitariste, tot astfel cum fluxurile economice propagate pe culoarele companiilor multinaționale au ajuns să fie văzute ca inseparabile de individualismul supranațional. Este indiscutabil că recentul naționalism cumpănit transpus în limbajul stângii a rămas întotdeauna mai degrabă o construcție academică decât un curent cu aderență largă. Dar nu e de dorit ca profilul său particular să se estompeze până la uitare sub zodia taxonomiei în curs de elaborare despre care vorbeam la început.

Timpul, martie-aprilie 2019

Anticorupția procedurală și memoria democrației

Nu se poate încă anticipa dacă și în ce măsură ubicuitatea discursului despre contracararea corupției - cu implicații tot mai explicite privind cel puțin relevanța sporită a fenomenului condamnat, dacă nu și intensificarea sa în cadrul prezentei constelații schimbătoare de relații sociale - va fi repertoriată cândva ca semnalând deschiderea unei noi etape în evoluția conștiinței de sine a omului civilizat (transpusă în forme inedite de conceptualizare a conviețuirii sale cu semenii). E sigur însă, deocamdată, că actualele alegeri europarlamentare se desfășoară sub semnul raportării obsesive la tema menționată, ea însăși cu o incidență din ce în ce mai mare în consultările electorale de diverse feluri ale ultimilor ani. Indiscutabil în privința României, faptul e greu de tăgăduit cu referire la întregul continent, ceea ce ne îndeamnă la o meditație asupra mai vechilor subiecte dominante de dezbatere publică europeană (variabil corelate cu chemările la urne). Unele dintre ele se dezvoltă ca strâns legate de o reflecție mai amplă în legătură cu istoria de lungă durată a vieții democratice și cu memoria colectivă asociată ei.

Este chiar cazul dezbaterii articulate prin relansarea noțiunii de societate civilă pe fundalul

dezideratului de reconstituire a faptelor sociale desemnate de ea în perimetrul eliberat de comunism, în răspărul procesului anterior de expansiune a statului pe cale totalitară, urmată de osificarea vestigiilor birocratice ale respectivei ofensive sub egida compromisului de formulă brejnevistă. Nutrindu-se din contorsionata tradiție a „antipoliticii” teoretizată de mediile dizidenței - indicată uneori, cu o generozitate cam neconvingătoare, drept posibilă sursă de inspirație pentru eventuale demersuri specifice din spațiul occidental -, ideile menite să susțină întreprinderea de consolidare a sferei private și de redefinire postautoritară a celei publice le-au părut multora ca făcând corp comun cu dezavuarea retrospectivă nediferențiată a tuturor nuanțelor radicalismului, însoțită de revigorarea profesiei de credință a libertății negative în conjuncție cu neîncrederea în virtuțile mobilizării populare (suspectă de a conține germenele freneziei salvaționiste).

Nemulțumirea izvorâtă foarte curând din corespunzătoarea fetișizare a democrației într-o accepțiune eminamente procedurală, la fel ca și cea produsă de consacrarea pieței ca panaceu universal, s-au îngemănat cu mai vechea împotrivire față de autosatisfacția neoliberală, pentru a da naștere unei pledoarii în favoarea unui reviriment al activismului popular, adaptat la circumstanțele cristalizate după sfârșitul Războiului Rece. Avatarurile istorice ale aceleiași politici activiste s-au exprimat în diverse limbaje ideologice de factură radicală, înregistrând o eficacitate superioară ca forțe ale schimbării pe fundalul unor crize și rupturi revoluționare. A rezultat de aici nevoia ca ambivalența convulsiilor de această natură, acționând ca factori emancipatori înainte de

a facilita - în unele cazuri - derapaje despotice, să fie reliefată în mod adecvat cu scopul de a restitui autenticele antecedente istorice ale îndemnurilor recente la mobilizare civică.

Dacă îngustarea temporară a politicii democratice - o vreme cultivată cu prudență defensivă, ca nimic altceva decât un set de proceduri apte să preîntâmpine recrudescența utopiilor maligne - a putut atrage după sine o asemenea reacție adversă a spiritului de contestare participativă, e greu de crezut că actuala tendință de redefinire reducionistasă a angajamentului democratic în jurul campaniei de profilaxie legislativă și instituțională anticorupție va întârzia să genereze expresii de nedumerire cu veleități teoretice, înrădăcinate într-un sentiment al dezamăgirii cu diseminare largă în corpul culturii civice ultragiutate. Nu este, deci, cătuși de puțin prematur să reflectăm la un posibil antidot al sindromului astfel diagnosticat într-o fază incipientă.

Proliferarea manifestațiilor publice îndreptate împotriva forțelor și figurilor politice percepute ca întruchipări deșănțate ale morbului hulit – reprezentate la noi de mișcarea #rezist, împreună cu o serie de alte inițiative din orbita ei - nu poate decât să îndrituiască o atitudine optimistă în legătură cu posibila amorsare a unui proces de transformare a luptei împotriva corupției dintr-o afacere de inginerie procedurală într-un veritabil crez popular. S-ar zice că, oricâte surprize pot aduce în varii domenii operațiunile de arheologie a ideilor, practicilor și gesturilor, nu prea are rost să apelăm stăruitor la istorie cu obiectivul de a furniza o tradiție unui asemenea fenomen de masă, constituit prin

raportare la realități impuse doar foarte de curând printre preocupările absorbante ale societăților. Într-adevăr, trecutul este sărac în simboluri ale eforturilor prin care democrația se apără de spolierea generalizată și veghează împotriva inversiunii valorilor, perfecționându-și algoritmi de selecție a competențelor, de reperare a talentelor și de recompensare a meritelor. Constatarea conduce însă către necesitatea unei alte maniere de interogare a istoriei, capabilă să elucideze - tot din perspectiva relației cu dinamica evolutivă a democrației - tocmai caracterul de noutate al chestiunii, acuitatea ei presantă și semnificațiile sale multiple.

mai 2019

Addenda

Tipare comparative

Puține cuvinte rostite cu emfaza profeției sună acum mai puțin profetic decât cele cu care se sfârșea cartea *The „Sick Heart” of Modern Europe. The Problem of the Danubian Lands* a lui Hugh Seton-Watson, din 1975: „Europa este încă inima rasei omenеști, iar inima Europei este bolnavă. Boala nu va trece atâta timp cât ne facem că nu există”. Deși nu se îndoia că centrul lumii se afla de multă vreme pe cele două țărmuri ale Atlanticului de Nord, profesorul britanic astăzi demodat era convins că Europa Răsăriteană - având ca nucleu „țările dunărene” - avea să mai ocupe un loc central în afacerile planetare - și în conciliabulele academice și ziaristice - până când maladiile sale acumulate vor fi deplin vindecate. Motivele erau diverse. Locul de naștere al comunismului, ea fusese și teritoriul de predilecție al răspândirii și expansiunii militare a fascismului. Linie de demarcație în Războiul Rece, mai putea fi privită și ca model al reorganizării politice după principiul statului național (și, de aceea, ca un memento al rezultatelor sale discutabile). Aici începuseră cele două războaie mondiale, pe firul celor două volete ale „chestiunii orientale” (cea otomană și cea poloneză). Cum toate acestea aveau de-a face cu frământările și neajunsurile schimbării întârziate, aceeași parte a

lumii era invocată ca cel mai vechi poligon de încercare al strategiilor modernizării induse din afară, sub influență occidentală. Din aceeași cauză, ea figura ca principalul reper al autodefinirii și înțelegerii de sine a Occidentului. Pentru Montesquieu și Diderot - nu încă pentru Machiavelli și Bodin -, despotismul rusesc se cuvenea amintit, alături de cel turcesc, persan, mogul și chinez, ca o inversiune a libertăților din țările civilizate. Odată ce a căpătat forma sovietică, el a devansat cu mult ca importanță celelalte repere negative ale genealogiei buneii guvernări. Atunci când bunăstarea a ajuns să fie celebrată alături de libertatea practică sub domnia legii, misterul dezvoltării accelerate a fost scrutat, cu precădere, tot prin raportare la mediocritatea economică din părțile rusești și din vecinătățile lor. După ce au fost regândite în limbaje alternative, marxiste și weberiene, cele două chestiuni au continuat să fie depănate împreună, în perimetrele unor orizonturi comparative tot mai largi, dar fără ca rubrica dedicată Europei mai puțin fericite să scadă ca pondere. Bolile deplânse de Seton-Watson persistau.

Cum nu putem spune că ele s-au vindecat - și nici nu credem că cicatricele lor se vor șterge în viitorul previzibil -, trebuie să recunoaștem că regretăm cumva - chiar asumându-ne o doză rezonabilă de nostalgie morbidă - că locurile noastre nu mai prezintă același interes ca atunci când erau o sursă de prim ordin a dezordinii globale. Marile perspective comparative de-abia dacă o mai amintesc, de când au deprins obiceiul de a medita asupra identității și fundamentelor Occidentului - și a supremației sale din ultima jumătate de mileniu -

prin confruntare cu faptul revelator al relansării chineze. E vorba despre scrieri în cuprinsul cărora experiențele totalitare și carnagiile din secolul XX sunt mult reproporționate, prin comparație cu reflexele încă vii ale memoriei colective din estul (încă) postcomunist. Dacă voga lor se împământenește la noi - fie și cu mare întârziere -, e de crezut că poate contribui la transformarea acestor reflexe de gândire.

O serie de cărți, publicate în ultimii ani de Polirom sau în curs de publicare, se înscriu parcă pe linia unei asemenea transformări: *Marea divergență* a lui Kenneth Pomeranz (din 2000 și deja clasică), provocatoare și celebră pentru felul cum plasează ascensiunea Vestului față de China de-abia după Revoluția Industrială și în conexiune cu factori conjuncturali - aproape în întregime economici -, contestând deci importanța acumulărilor europene anterioare, medievale și premoderne, mai ales politice și culturale (o altă formulare, circumspectă și mai puțin ideologică, a tezei lui Andre Gunder Frank din *ReOrient*, 1998); *De ce Vestul deține încă supremația* a lui Ian Morris (din 2010), o explicație cu accent asupra surselor geoclimatice ale schimbării, mult mai amplă decât *The European Miracle* a lui Eric L. Jones din 1981; și *Civilizația. Vestul și Restul* a lui Niall Ferguson din 2011, sincretică și barocă, unde un expert în evoluția finanțelor nu se teme să invoce ascendența istoricului artelor Kenneth Clark din *Civilization: a Personal View* (1969). Se mai adaugă două abordări de tip *country-by-country*, dar cu problematică înrudită: *Ascensiunea și decăderea marilor puteri* a lui Paul Kennedy (din 1987, clasică și surclasând

The Pursuit of Power a lui William H. McNeill din 1982) și *Avuția și sărăcia națiunilor* a lui David Landes - din 1999, în continuarea lui Mancur Olson din *The Rise and Decline of Nations* (1982) și aparținând unui autor impus în 1969 cu o carte foarte eurocentrică și „britanocentrică”. În orbita aceleiași ofensive editoriale se mai cuvine plasată cel puțin *Virusi, arme și oțel* a lui Jared Diamond de la editura ALL (originalul în 1997), reconstituire din unghi ecologic a celor mai vechi etape din istoria decalajelor de dezvoltare (nostalgicii vor regreta poate că nu este însoțită de *Cannibals and Kings* a lui Marvin Harris din 1977, sau chiar de *A Theory of Economic History* a lui John Hicks din 1969). Un veritabil torent.

Civilizația lui Ferguson¹ face cumva figură aparte în acest grup. Lucrul trebuie să ne preocupe, căci, altminteri, tot ea este și cea care ne sună - încă - cel mai familiar. Mai pitorească decât toate, cu tendința vizibilă de a sacrifica strădania explicației autentice în favoarea prozei spectaculoase, îmbibată de detalii paradoxale și macabre, cu un stil asemănător celui al istoricului-jurnalist Paul Johnson - autor înrudit și prin preferințele politice -, ea își propune nu doar să dea seama de felul cum a ajuns Vestul să devanseze, pentru ceva vreme, Asia de Est, lumea islamică și America Latină metisată - cu unele efecte în mod sigur ireversibile la nivel global -, dar și să pledeze deschis pentru revigorarea și diseminarea populară a unei conștiințe a unicității occidentale aptă să mai prelungească puțin aceeași întâietate, inclusiv spre beneficiul Restului. Există destui

¹ Niall Ferguson, *Civilizația. Vestul și Restul*, trad. de Doris Mironescu și Andreea Mironescu, Iași, Polirom, 2011.

predispuși să considere cultura de limbă engleză ca mai degrabă excentrică decât centrală în raport cu idealul european. Imaginea unei lumi construite în cercuri concentrice în jurul Angliei - mai întâi în ordinea inovațiilor occidentale, apoi în cea a răspândirii lor imperialiste - este asociată mai ales cu canoanele istoriei economice (și cu marxiștii Braudel și Wallerstein). Iubitorii idealului în cauză vor încerca sentimente ambivalente atunci când vor descoperi aceeași reprezentare reluată de un apărător al virtuților moderne - și nu doar al celor economice - însuflețit într-o asemenea măsură de mândrie nord-atlantică, de orgoliu anglo-saxon și de convingerile dreptei. Nu ne-a fost simpatică teoria lui Huntington despre permeabilitatea redusă a granițelor religioase dintre diferitele părți ale omenirii, dar o regăsim aici, utilizată convenabil și puțin prelucrată astfel încât să capete implicații mai permissive pentru creștinii de toate felurile și mai neplăcute pentru ceilalți. S-ar zice că o putem accepta acum, fie și atașați ortodoxiei.

Mi-am îngăduit să insist - cu întârziere - asupra cărții lui Ferguson pentru că nu am putut zăbovi decât de curând asupra orientării opuse. Prezentă doar în mod difuz în corpul celorlalte componente ale bibliografiei traduse și citate, ea este afirmată cu consecvență - și tot mai multă stăruință - în cuprinsul pieselor succesive ale antropologiei istorice a lui Jack Goody. Cea mai grăitoare este *The Theft of History* din 2006, unde teoria cauzelor îndepărtate și plurivalente ale excepționalismului occidental este demontată ca o reîntrupare la scară uriașă a vechii „istorii de tip Whig” (reconstituirea automăgulitoare a felului cum s-au format, în strânsă legătură,

fundamentele civilizației parlamentare și resorturile forței imperiale din Anglia victoriană). Specificul european este prezentat aici ca o ramificație a unui „miracol eurasiatic” - titlul unei cărți a lui Goody din 2009, respinsă de Ferguson ca o rătăcire relativistă -, cu rădăcini în epoca bronzului și cu pulsații variabile pe diverse paliere cronologice. Calitățile aparte ale antichității clasice sunt o invenție retrospectivă, nu mai puțin decât trăsăturile despotismului asiatic sau tendințele progresive inerente feudalismului apusean (atât de importante pentru un est-european de felul lui Jenő Szűcs, atunci când revendica identitatea parțial occidentală a Ungariei). Începuturile capitalismului nu mai trebuie căutate doar pe culoarul unei unice „tranziții” cu origini feudale, invocată până de curând aproape întotdeauna cu referire la inexistența sa în cealaltă jumătate a Europei. Ele pot fi descoperite în multe timpuri și locuri, sub forma un evantai de debuturi parțiale și traiectorii întrerupte (temă tratată anterior mai pe larg în *Capitalism and Modernity*, 2004). Autonomia urbană, corporatismul universitar, șlefuirea curtenască a moravurilor, iubirea romantică și legitimarea morală exclusivă a familiei nucleare (ultimele fiind subiectele de la care a început Goody, cândva, relativizarea experienței occidentale) ar împărtăși aceeași răspândire cvasiuniversală marcată de cicluri evolutive recurente.

Nu am alăturat cele două extreme pentru a le arbitra, ci doar cu gândul că suntem plasați astfel încât să le percepem unele prezumții comune. Una e să fii privit ca aparținând de *altceva* decât Vestul - și încă de ceva misterios și problematic, tocmai pentru că nu e foarte diferit - și alta e să ți se rezerve rolul -

abia menționat, pe deasupra - de a dispera arogant din marginea lui în fața provocării chineze (alături de apropiatii lui Ferguson), sau de a savura umil, împreună cu el, deliciile exotismului și autodiminuării (de partea adeptilor lui Goody). Cam în același timp, dar separați de cortina lui Stalin și Churchill, Seton-Watson și Szűcs se gândeau la cât de special e Occidentul în baza unei sensibilități comune. Cum ne-am nutrit și noi din această sensibilitate, e clar că noul tipar comparativ ne solicită ingeniozitatea identitară. Cu atât mai mult cu cât este cert - și îmbucurător - că el se va bucura de popularitate.

Observator cultural, 15 februarie 2013

Marxism, excentricitate și relevanță

E de mirare că dezbateră publică despre corupția cronicizată sub zodia etatismului insidios și a dependenței de cale - pendulând (inevitabil) între ritualism și nevroză și amintindu-și cu predilecție de etapa comunistă a căii urmate de România în istorie - se arată atât de puțin interesată de construirea unei tradiții. O explicație ar putea fi că orice tentativă de acest fel se confruntă cu faptul stânjenitor al incongruenței dintre mizele favorite ale criticii și configurația ierarhiei simbolice a valorilor culturale disponibile pentru o asemenea reinterpretare legitimizează. Modernizarea precomunistă desfășurată pe fundalul inerției moștenite de la lumea fanariotă - ea însăși înglobând câteva alte sedimente evolutive nefaste - s-a încheiat cu jumătățile de măsură ale semicapitalismului sufocat în coabitare cu birocratismul parazitar, ale liberalismului pervertit în formula semiautoritarismului de dreapta și ale încercărilor de redresare a neajunsurilor patente prin supralicitarea autoritară cu caracter semifascist, constituită în competiție cu exasperarea revoluționară a fascismului autentic (și minoritar). Oricât de frapante ar fi asemănările dintre manifestările sindromului respectiv - a cărui dezvoltare naturală, în direcția resorbției sau în cea a agravării,

a fost întreruptă de instaurarea comunismului - și trăsăturile procesului de schimbare postcomunistă, nu a avut niciodată câștig de cauză ideea că tiparele vechii critici sociale locale cu orientare de stânga - nutrite cu precădere, chiar dacă nici pe departe în mod exclusiv, din sociologia critică a marxismului internațional - reprezintă referința cea mai potrivită pentru a înzestra polifonia mediatică a criticii recente cu o ascendență semnificativă. Chiar mai rău, continuitatea conturată peste interludiul comunist între înclinațiile venerabilului liberalism oligarhic - augmentate de „fascismul burghez” al epocii - și cele ale veșnic tinerei politici desprinse din matricea nomenclaturismului este ascunsă privirii de îndărătnica prejudecată - nu întotdeauna clar articulată - că erorile înfăptuite sub semnul stângii nu pot fi remediate decât sub egida unei statornice resurgente și revalorificări a dreptei.

Prejudecata menționată - la fel ca și înrădăcinarea ierarhiei simbolice amintite anterior, în interiorul căreia se plasează - nu pot decât să beneficieze de pe urma substanțialei componente evreiești și a puternicei conexiuni rusești a tradiției de stânga, realități istorice greu de gestionat pe fâgașul oricărui demers de revizuire a canonului referitor la discursurile ideologice naționale în sensul indicat mai sus. Mai lucrează în favoarea lor și complicitatea subtilă și ascunsă stabilită între tendința de canonizare a dreptei prin opoziție cu comunismul și cea - cristalizată tocmai în timpul comunismului - de echivalare a liberalismului autoritar cu filonul cultural al raționalismului critic autohton (oricât de contradictorie ar fi, în fapt, această relație de complicitate interpretativă,

capabilă totuși să deprecieze sau chiar să oblitereze voci și atitudini egal îndatorate aceluiași filon, dar situate mai spre stânga și mai explicit critice față de politica intervenționismului birocratic). Nu în ultimul rând, contribuie la perpetuarea înclinațiilor difuze de subevaluare a stângii și a marxismului pe filiera românească și strategia de a sublinia natura opresivă a comunismului prin a reliefa precaritatea antecesorilor săi ideologici.

Nu trebuie să sune paradoxal afirmația că ecourile numitei strategii par să se fi strecurat în mod pervers și printre premisele unei abordări menite să contracareze reflexe antistângiste și să contribuie la reevaluarea teoriei marxiste autohtone, legând într-un fel sau altul trecutul de prezent: cartea alcătuită de Alex Cistelean și Andrei State împreună cu cinci colaboratori - Mihai-Dan Cîrjan, Adrian Grama, Costi Rogozanu, Ștefan Guga și Florin Poenaru, în ordinea intervențiilor din demersul colectiv -, lansată la târgul Gaudeamus de anul trecut dar existentă încă în standuri și despre al cărei caracter binevenit s-a mai vorbit în *Observator cultural* (chiar dacă tot cu ceva întârziere). Cu titlul *Plante exotice. Teoria și practica marxiștilor români*,¹ ea mizează pe metoda de a schimba porecla în renume ca grilă reinterpreterativă, spunând negru pe alb de la bun început că selecția de șapte teoreticieni reținută în cuprins - Constantin Dobrogeanu-Gherea, Lotar Rădăceanu, Șerban Voinea, Lucrețiu Pătrășcanu, Henri H. Stahl, Miron Constantinescu și Pavel Câmpeanu - este exhaustivă în raport cu obiectivul urmărit: cel de a readuce în actualitate nu

¹ Alex Cistelean, Andrei State, coord., *Plante exotice. Teoria și practica marxiștilor români*, Cluj-Napoca, Tact, 2015.

„literatura de stânga în general de la noi din țară”, nu „orice fel de compilație marxistă (dogmatică sau nu) produsă la fața locului, ci doar acele contribuții teoretice articulate, originale și, implicit, relevante”. E greu de îndepărtat impresia că avem de-a face cu un efort de edificare a identității de grup prin asumarea demonstrativă a excentricității.

Îmbinarea fericită de sofisticare și prospețime - asupra căreia nu voi stăruî, menționând totuși că, din motive personale, o apreciez mai ales atunci când se desfășoară în capitolul dedicat cuplului Rădăceanu-Voinea, avându-i ca autori pe Cîrjan și Grama - face încă mai dureroasă îngustarea perspectivei și participarea volumului colectiv la perpetuarea cercului vicios al marginalizării simbolice a obiectului de studiu, în contradicție cu năzuința declarată de a-l destrăma. Lăsându-i la o parte pe cei trei protagoniști ai cărții activi mai ales în perioada comunismului, în țară sau în exil, mi se pare indiscutabil că o încercare consecventă de a explica relevanța istorică și actuală a marxismului precomunist își ratează ținta dacă se limitează la expresiile încheiate ale teoriei în forma social-democrației gheriste și în cea a pledoariei promoscovite a lui Pătrășcanu. Marxismul a fost relevant în România mai ales prin difuziunea sincretică a componentelor sale pe suprafețe largi ale spectrului ideologic și în virtutea forței generative a elementelor sale disparate ca părți ale unor structuri intelectuale diverse. Acțiunea sa ca reper constant al radicalismului democratic dezvoltat în jurul ziarului *Adevărul* și ca referință - inițial privilegiată și apoi invocată periodic la concurență cu altele - a agrarianismului de stânga situat în imediata proximitate a

aceluiași discurs radical-democrat sunt semnificative, astfel, cu atât mai mult cu cât teoria în cauză a putut fi tot atât de bine invocată - în spiritul socialismului de catedră - pentru a legitima practicile liberale oficiale sau pentru a apăra prin opoziție cu ele - dar în continuarea argumentației social-democrate despre capitalismul curățat de impurități ca singura cale de acces către lumea socialistă - cauza liberalismului clasic revigorat. Iar relevanța actuală a tradiției marxiste nu se poate degaja decât din clarificarea funcției critice îndeplinite de ea într-un context unde lozincile dreptei au servit ca principal acoperământ al unor fenomene identificate de noi, în întruparea lor mai recentă, drept reverberații ale unui experiment al stângii.

Cum se întâmplă să cred că marele eșec al postcomunismului în domeniul teoriei politice de largă audiență a fost incapacitatea de a consacra liberalismul de stânga ca o referință centrală și dominantă, nu pot să nu observ, în legătură cu cartea comentată, că antecedentele precomuniste ale acestei formule ideologice au fost cu siguranță o plantă mai exotică decât ideile marxiste bine închegate. Nevoia stabilirii unei continuități între trecut și prezent se simte aici încă și mai acut, cu atât mai mult cu cât exotismul invocat trebuie înțeles ca un deficit al coagulării doctrinare recognoscibile ca atare și repertoriate istoric, în condițiile unei ample difuziuni a crezului, în forme articulate polimorf și corelate cu mai toate manifestările politicii sociale de dinainte de comunism. Activitatea unor Grigore Trancu-Iași sau D.R. Ioanițescu, la fel ca și concepțiile unor N. Petrescu-

Comnen, Dumitru Drăghicescu sau Marco I. Barasch s-au revendicat în mod copios de la marxismul local și internațional - privit de ei ca un discurs al conștientizării și un factor de presiune responsabil pentru deschiderea liberalismului către valorile sociale - și ar fi contraproductiv să le considerăm irelevante pentru o istorie revizionistă a marxismului românesc, realizată în cadrul unei mai generale istorii culturale anticanonice. Ar fi tot atât de greu să spunem că departajările lor față de teoria marxistă sunt lipsite de relevanță contemporană. Tradus în limbaj actual, numitorul lor comun - reconstituit cu o doză de îngăduință - constă într-o percepție a ambivalenței marxismului - în calitate de forță a democratizării și deopotrivă de sursă a totalitarismului - și o înțelegere a celui din urmă rol ca decurgând dintr-un nucleu filozofic originar, nu doar din reinterpretările succesive ale doctrinei în constelații istorice schimbătoare și pe fundalul unor forme diverse ale modernizării globale. Recuperarea sensurilor depline ale legalismului liberal după eclipsa lui comunistă și recuperarea marxismului ca o parte a culturii democratice au întârziat să fie văzute ca demersuri complementare. E destul de greu de întrezărit teoretizarea unei asemenea relații de complementaritate în paginile volumului *Plante exotice*, dar s-ar putea să fie vorba doar despre dificultatea de a desluși afirmarea ei răspăcată.

Observator cultural, 16 decembrie 2016

Odată ce acceptăm că marcasele simbolice dominante ale unui mediu social îi influențează cumva evoluția, se cuvine să nu mai subscriem unei ierarhii a simbolurilor istorice situată în contradicție cu ierarhia preferințelor și a valorilor din ziua de azi. Însă armonizarea dintre preferințe și simboluri nu are cum să fie decât o operațiune complicată și de durată. Ea nu poate fi obținută prin intervenția vreunei comisii însărcinate cu condamnarea extremismelor de stânga sau de dreapta, și nici nu își poate găsi rezoluția prin interdicții legate de afișarea unor busturi sau de botezarea unor străzi.

Se știe, într-adevăr, că trecutul poate furniza vectori de orientare pentru prezent doar atunci când este interogată în lumina întrebărilor acute ale prezentului, dar nu și din unghiul prejudecăților și al reflexelor sale de gândire. Afirmția se verifică foarte bine în orizontul României de după comunism. Pe cât a fost de stăruitor efortul ei de a-și căuta repere în tabloul formelor sociale și în peisajul culturii naționale a epocii anterioare experimentului demarat în 1944-1948, pe atât a fost de dificil de construit în acest fel o ierarhie simbolică aptă să ne servească în mod autentic nevoia de orientare, eliberându-ne, adică, de erorile de perspectivă în loc să le consolideze.

Confuzia persistă, iar cartea *Eseuri despre politica memoriei* o contracarează prin invitația la reflecție mai adâncită asupra subiectului. Pornind de la premisa că, îndeobște, aniversările au neplăcuta caracteristică de a predispune la îngustarea perspectivei, la ștergerea nuanțelor și la obliterarea ambivalențelor, ea își propune să lărgască perspectiva în jurul faptelor rememorate, deslușind nuanțe și stimulând efortul de a degaja, în marginea istoriei românești, ambivalențele factorilor dominanți ai ordinii sociale globale.

ISBN: 978-606-8390-80-2

